
Iraks shiaer under Det britiske mandatet



Simen Bach Ekblom

Masteroppgave i historie ved
Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Mai 2008

Jeg ønsker å takke min veileder, Knut Vikør, for all hjelp og støtte han har gitt meg i arbeidet med denne oppgaven; hans presise og gjennomtenkte tilbakemeldinger har vært til stor nytte.

Takk går også til Emma Horneman ved Institutt for AHKR, for hennes tålmodighet og hjelp med et utall av søknader om utenlandsstudier, forhåndsgodkjenninger, endelige godkjenninger, osv.

Takk til mine venner i Midtøsten, som har utvidet mitt perspektiv, og bidratt så mye til min interesse for regionen. Særlig takk til familien Boumalham for deres gjestfrihet og omtanke.

Og takk til Christine, som alltid er der for meg.

Simen Bach Ekblom
Oslo 15.05.2008

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	1
1.2 Vedrørende transkripsjon	2
1.3 Ordforklaringer.....	2
2 Operasjonalisering og tilnærming til temaet	4
2.1 Problemstilling og hypoteser.....	4
2.2 Kildetilfang.....	6
2.3 Eksisterende forskningslitteratur.....	9
2.4 Problemer vedrørende begrepsbruk og generaliseringer.....	11
3 Historisk bakgrunn	15
3.1 Bakgrunn for Sunni-Shia skillet	15
3.2 Shiaenes posisjon forut for mandatperioden	16
3.4 Britiske interesser i Den persiske gulfen.....	19
3.5 Noen betraktninger vedrørende britiske syn på shiaene forut for mandatperioden	19
4 Okkupasjon og etablering av britisk administrasjon	21
4.1 Okkupasjonen av Mesopotamia	21
4.2 Innføring av britisk administrasjon	25
4.3 Britenes politikk i stammeområdene.....	28
5 Opprør mot britene	30
5.1 Opprøret av 1920.....	30
5.2 Opprørets konsekvenser for britenes forhold til shiaene.....	36
6 Innføringen av kongedømmet	42
6.1 Lokale kandidater til tronen	42
6.2 Oppnevningen av Faisal.....	46
7 Ulamas rolle	50
7.1 Boikott av den politiske prosessen	50
7.2 Problemer vedrørende statsborgerskap	53
8 Sekterisk konflikt og søken etter nye allianser	61
8.1 Økt motstand mot sunni-dominans	61
8.2 Utfallet av den sekteriske krisen	69
9 Shiaenes situasjon ved mandatets avvikling	73
10 Oppsummering og konklusjoner	76
11 Kilder	79

1 Innledning

Det er en vanlig oppfatning at Irak, frem til den amerikanske invasjonen i 2003, har vært et samfunn dominert av en sunni-arabisk minoritet, hvor den shia-arabiske majoriteten av befolkningen i stor grad har vært politisk marginalisert. I media fremstilles vanligvis shiaenes underlegne posisjon som et produkt av eks-diktator Saddam Husseins favorisering av landets sunni-minoritet, som han selv var en del av. En mer historisk tilnærming viser derimot at sunnienes dominans over det politiske liv kan spores helt tilbake til den ottomanske erobringen av Irak på 1500-tallet.

Etter Det ottomanske rikets inntreden i første verdenskrig 29. oktober 1914 på sentralmaktenes side, tok det ikke mange dager før de første britiske styrkene gikk i land på al-Faw-halvøya innerst i den Persiske gulfen. Den britiske tilstedeværelsen i Irak møtte tidlig motstand blant befolkningen. Etter oppfordring fra Istanbul ble det under krigen formanet til *jihad* mot de invaderende britiske styrkene i så vel sunni- som shia-moskeer. Det antas at så mange som atten tusen frivillige soldater fra shia-befolkningen i Euftrat-regionen sluttet seg til de lokale ottomanske styrkene i kampen mot britene.¹ Fiendtligheten avtok dog noe, etter at det britisk-støttede arabiske opprøret, under ledelse av Sharifen av Mekka, brøt ut i 1916. Likevel er det åpenbart at det eksisterte en vedvarende skepsis til den britiske tilstedeværelsen; en tilstedeværelse hvis formål ser ut til å ha vært uklart definert både ovenfor befolkningen i Irak og blant britene selv. Ettersom okkupasjonen trakk ut i tid, begynte også britenes sivile administrasjon å bre om seg – i stor grad etter modell av den britiske administrasjonen av India² – og for første gang i historien ble de tre irakiske provinsene behandlet som en administrativ enhet.

Grunnlaget for den moderne irakiske stat ble lagt da Storbritannia ved krigens slutt fikk tildelt Folkeforbundets mandat for Mesopotamia – bestående av de tre tidligere ottomanske provinsene Basra, Baghdad og Mosul. Det britiske mandatet skulle bidra til å bygge opp de nødvendige institusjoner for en moderne, uavhengig nasjonalstat, men til tross for dette ser den sekteriske ubalansen i det politiske liv ut til å ha blitt videreført inn i mandatperioden: Fra 1921 til 1932 ble det oppnevnt totalt 113 ministere til de forskjellige irakiske

¹ Nakash (2003), s. 61

² Tripp (2002), s. 36

regjeringskabinettene; kun 20 av disse var shiaer.³ Denne underrepresentasjon var et gjennomgående trekk i hele statsapparatet. I 1930 ble det anslått at kurdere, som utgjorde 17 prosent av befolkningen, innehadde hele 22 prosent av alle høyere offentlige stillinger, mens shiaene, som utgjorde majoriteten av befolkningen, kun besatt 15 prosent av disse stillingene.⁴

Hva var årsaken til denne politiske underrepresentasjonen blant shiaene? I kapittel 2 vil jeg presentere min tilnærming til tema gjennom problemstilling og hypoteser, samt operasjonaliseringen av disse på bakgrunn av kildesituasjonen og den eksisterende forskningen på temaet. Kapittel 3 går nærmere inn på den historiske bakgrunnen for temaet, med det formål å etablere en historisk kontekst. I kapitlene 4-9, som vil utgjøre denne oppgavens hoveddel, vil jeg søke å gi en mer dyptpløyende fremstilling av britenes forhold til shiaene under mandatperioden: Hvordan dette forholdet gjennomgikk endringer, hvilke interesser som lå til grunn for britenes holdninger ovenfor shiaene og hvilke resultater den britiske politikken medførte. Kapittel 10 vil inneholde en oppsummering av de funnene som er gjort, og forsøke å drøfte de konklusjoner som kan trekkes på bakgrunn av disse.

1.2 Vedrørende transkripsjon

For å gi teksten mest mulig flyt for norske lesere uten kjennskap til arabisk språk har jeg i all hovedsak søkt å unngå bruk av diakritiske tegn. Arabiske substantiv benyttes i ubestemt entallsform og bøyes etter norske regler, med suffiks ”-en”/”-et” i bestemt form og ”-s” for å markere genitiv. Et unntak fra dette er det arabiske ordet ”ulama”, flertallsformen av ”alim”, som i stor grad har blitt en standardisert del av vokabularet på fagfeltet.

1.3 Ordforklaringer

Ashura: Den tiende dagen av *Muharram*. Dato for Imam Husseins martyrdød og den viktigste markeringen under *muharram*.

Fatwa: Dekret utstedt av en islamsk rettslærd.

Imam: Ufeilbarlig religiøs veileder, nedstammet i direkte linje fra Ali, den første imam (kun akseptert innen shia-islam).

Liwa: Ottomansk provins (tilsvarende *sanjak*)

³ Batatu (1982), s. 47

⁴ USNA, 890G.00/127, gjengitt i Nakash (2003), s. 110

- Muharram:* Den første måneden i den islamske kalenderen. Shiaenes sørgemåned, til minne om Imam Husseins martyrdød ved Karbala.
- Mujtahid:* En religiøs lærd som innehar kvalifikasjoner til å tolke islamsk lov (innen shia-islam).
- Naqib:* Av *Naqib al-Ashraf*. Lokalt overhode for etterkommere av Profeten Muhammed (se også: "sayid:).
- Sayid:* Etterkommer av Profeten Muhammed.
- Sharif:* Tittel gitt guvernøren av Mekka under ottomanerne.
- Sjeik:* Overhode for en stamme (også brukt av om overhodet for et sjeikdømme, som for eksempel Kuwait).
- Ulama:* Det religiøse lederskapet i islam (brukes i denne teksten kun om lederskapet innen shia-islam).
- Waqf:* Islamsk veldedig fond/legat. Opprettes vanligvis ved testamentering av eiendom.

2 Operasjonalisering og tilnærming til temaet

2.1 Problemstilling og hypoteser

Problemstillingen jeg ønsker å drøfte i denne oppgaven er følgende: *Hvorfor forble sunniene politisk dominerende under det britiske mandatet, og hva var årsaken til at britene tilsynelatende valgte å videreføre marginaliseringen av Iraks shiaer på den politiske arena?*

Min hovedhypotese er at *britene ønsket å fremme stabilitet gjennom kontinuitet*. Ved å la den sunni-arabiske eliten beholde sin privilegerte posisjon sørget britene for at deres politiske erfaring kunne nyttiggjøres i den nye administrasjonen – noe som åpenbart var langt mindre ressurskrevende enn å bygge opp den nødvendige administrative kompetansen fra grunnen av. Samtidig minsket dette risikoen for å støte fra seg en innflytelsesrik del av befolkningen, som kunne tenkes å utgjøre en trussel gjennom sin evne til å mobilisere politiske krefter, dersom deres privilegier ble tatt fra dem.

Dog finnes det mulige innvendinger mot denne hypotesen. Britene hadde opprinnelig forsøkt å innføre en langt mer direkte styringsmodell i Irak, med minimal lokal innblanding. Denne strategien endret seg som en følge av det anti-britiske opprøret i 1920. Opprøret var et resultat av et samarbeid mellom sunnier og shiaer, hvor shiaene nok kan sies å ha spilt den sentrale rollen. Dette viste altså med all mulig tydelighet at shiaene, i minst like stor grad som sunniene, kunne utgjøre en risiko mot mandatets stabilitet i deres streben etter politisk innflytelse. Videre kan det påpekes at den strategien britene ser ut til å ha fulgt i perioden etter 1920 gikk ut på å gi den irakiske administrasjonen større grad av legitimitet ved å gjøre den mer representativ. Hvorfor skulle de da tilsynelatende velge å i så stor grad ekskludere majoriteten av befolkningen? Dessuten tyder alt på at britene ønsket en svak irakisk regjering, hvis hovedoppgave skulle være å handle etter instruks fra de allestedsnærværende britiske rådgiverne. Var sunni-elitens politiske erfaring nødvendigvis et fortrinn i et slikt scenario?

I tillegg til denne hovedhypotesen har jeg identifisert flere forklaringsmodeller som kan være relevante for å belyse problemstillingen, og som jeg mener bør inngå i en drøfting:

- *Fordelene for britene ved å støtte en "minoritet".*

Sunniene ville neppe kunnet opprettholdt politisk kontroll over et samlet Irak uten britisk militær støtte, noe som økte sjansene for at britene til gjengjeld ville kunne

forvente sunnienes lojalitet. Erfaringen fra 1920-opprøret hadde dessuten vist britene hvilken trussel et samarbeid mellom sunnier og shiaer kunne utgjøre. Muligens var deres støtte til sunniene derfor også del av en ”splitt og hersk” - strategi

- *Shiaenes sentrale rolle i 1920-opprøret.*

Yitzhak Nakash hevder at det, på tross av avvikende syn blant historikere på årsakene bak opprøret i 1920, eksisterer en bred enighet om at shiaenes religiøse etablissement, ulama, spilte en avgjørende rolle ved å oppfordre stammebefolkningen til å gjøre opprør.⁵ Videre utgjorde stammebefolkningen den største militære utfordringen for britene under opprøret. Av denne grunn kan britene ha ansett det som nødvendig å i størst mulig grad marginalisere disse gruppene og bryte ned båndene mellom dem, ettersom de samlet utgjorde en politisk kraft som truet den britiske kontrollen.

- *Problemer vedrørende nasjonalitet.*

Mange av shiaenes religiøse ledere var iranske statsborgere, noe som kompliserte deres forhold til en Irakisk stat. Britene hadde, ifølge Nakash, et ønske om å redusere iransk innflytelse i Irak, og var derfor spesielt opptatt av å svekke den iranske ulamas stilling.⁶

- *Gjensidig mistillit mellom shiaene og britene.*

Iraks shiaer har blitt beskyldt for å være mer konservative og mindre intellektuelt åpne enn sunniene.⁷ Shiaene hadde tradisjonelt stått i opposisjon til sentrale styresmakter, og Najaf og Karbala hadde nytt en viss grad av autonomi under ottomanerne.⁸ Den britiske administrasjonen søkte å derimot å bringe de hellige byene inn under sentral administrasjon, noe shiaene motsatte seg. Samtidig ser det ut til at britene hadde et negativt syn på shiaene grunnet deres motvillighet mot å underkaste seg administrasjonen, et syn som ble ytterligere forsterket av opprøret i 1920.

⁵ Nakash (2003), s. 66

⁶ Ibid., s. 100

⁷ Sluglett og Farouk-Sluglett (1978), s. 81

⁸ Nakash (2003), s. 66

2.2 Kildetilfang

Denne oppgaven vil i hovedsak basere seg på britiske primærkilder, ettersom det er den *britiske* politikken ovenfor shiaene jeg vil undersøke. Dette innebærer at klassisk historisk kildekritikk vil være min naturlige fremgangsmåte: Jeg har undersøkt hva en kilde sier om temaet, hvilken informasjon kilden er basert på, og hvorvidt kilden kan ansees som pålitelig. Mine kilder kan grovt deles inn i to hovedkategorier:

- Britisk arkivmateriale
- Personlige brev, dagbøker og memoarer

Hva angår arkivmateriale, er dette i hovedsak korrespondanse mellom Irak og London, samt internt i de britiske departementene. I arbeidet med slike kilder vil det være fordelaktig å kunne identifisere kildens opphav. Diplomati og byråkrati er hierarkiske strukturer, og kildens betydning er vanligvis betinget av avsenders plass i dette hierarkiet (til en viss grad gjelder dette også for mottaker). Ofte vil man finne usignerte rapporter. Disse er gjerne utarbeidet av flere forskjellige personer, men vil vanligvis være godkjent fra overhodet i den enheten de har sitt opphav i - eksempelvis vil innholdet i en rapport til Kolonidepartementet i London fra Høykommissjonen i Bagdad være sendt med høykommissærens godkjenning, uavhengig av hvem som har utarbeidet rapporten.

I tillegg til å definere kildens opphav er det nødvendig å definere dens funksjon: Hvem er kildens mottaker? Er kilden kun en beskrivelse av faktiske forhold sett fra avsenders ståsted, eller er dens hensikt å forårsake politisk endring? Og hvis sistnevnte – eller begge deler – er tilfelle: Er kilden en form for høyttenkning rundt politiske spørsmål, eller et endelig vedtak?

I dette henseende er det for øvrig også nødvendig å være klar over at kilden ikke nødvendigvis uttrykker ”britiske” holdninger. Eksempelvis kan det være et betydelig avvik mellom hva en tjenestemann ved Høykommissjonen i Bagdad mener er mest tjenelig for britiske interesser, og hva finansdepartementet i London måtte mene.

Viktig er det også å vurdere kildenes forhold til informasjonen de formidler. En diplomat vil ofte gi en situasjonsbeskrivelse basert på informasjon formidlet gjennom et nettverk av informanter, noe som bidrar til å øke faren for at de faktiske forhold ikke beskrives korrekt. Kilden vil dog kunne si noe om hvordan kildens opphav oppfattet situasjonen, og ettersom

min hovedinteresse er det britiske perspektivet vil dette derfor ikke nødvendigvis redusere kildens brukbarhet.

I arbeidet med diplomatisk korrespondanse vil det også være nødvendig å ha en viss forståelse for de språklige føringer som ligger til grunn for denne formen for kommunikasjon. Det eksisterer blant annet en omfattende protokoll som skal etterfølges, hva angår titler og tiltaleformer etc. (et interessant eksempel på dette er en korrespondanse mellom britiske utsendte i Bagdad og Teheran angående hvorvidt den persiske generalkonsulen i Bagdad er berettiget tittelen "Excellency").⁹ Sjangeren er kjennetegnet av en høyst formell stil, hvor for eksempel et tilsynelatende beskjedent verb som "to request" i realiteten kan inneha en betydning som ligger nærmere "to demand". For å forstå hva som *egentlig* står i denne typen dokumenter er det altså nødvendig med en viss kjennskap til den stilistiske formen som benyttes.

Hva gjelder den andre typen kilder jeg benytter meg av – personlige dokumenter – vil en del av de overnevnte vurderingene også gjelde disse. Fordelen med denne typen kilder er at de kan bidra til å belyse forhold som ikke omtales i de offisielle kildene og at forfatter kan uttrykke seg friere da forfatter uttaler seg på vegne av seg selv og ikke i samme grad som en offisiell representant. Denne typen kilder er verdifulle da de kan bidra til å forklare enkeltaktørers beveggrunner, og deres tanker rundt sin egen rolle i de historiske begivenhetene. Nok engang bør viktigheten av å se på kildens *funksjon* trekkes frem. Selv om eksempelvis dagbøker i utgangspunktet er dokumenter av privat natur, kan de være skrevet med muligheten for fremtidig publisering i mente, noe som kan gjøre forfatteren mer forsiktig med å avsløre sensitiv informasjon. En annen ting er at forfatteren vanligvis vil søke å fremstille egen person i et mest mulig fordelaktig lys. Et eksempel på dette kan er Arnold T. Wilsons personlige biografi fra sin tjenestetid i Irak – en biografi han selv valgte å publisere i 1931. Wilson fungerte som sivilkommissær fra våren 1918 til sommeren 1920, og ble i ettertid tillagt mye av skylden for det blodige anti-britiske opprøret sommeren 1920. Del to av biografien, *Mesopotamia 1917-1920: A Clash of Loyalties*, bærer derfor tidvis et visst preg av å være et forsvarsskrift, hvor Wilson søker å imøtegå kritikken mot hans politiske ledelse forut for, og under, opprøret. Dette behøver nødvendigvis ikke bety at Wilsons påstander er

⁹ FO 371/9047, "Details of Iraq's actions against Mahdi el Khalisi and other Persian divines; note on correct form of address for Persian Consul-General", 28 juli 1923

feilaktige – de kan kanskje tvert i mot virke oppklarende – men de må også vurderes på bakgrunn av at de antakeligvis bunner i et ønske om å rettferdiggjøre egne valg og handlinger.

Av personlige dokumenter har jeg i særlig grad benyttet meg av Gertrude Bells personlige brev og dagbøker. Bell var en bemerkelsesverdig personlighet, og hennes liv har gitt opphav til en rekke biografier.¹⁰ I 1916 ble hun tilknyttet de britiske styrkene i Basra, som eneste kvinnelige politiske offiser, og i 1917 oppnevnte sivilkommissær Percy Cox henne til *Oriental Secretary* til den britiske administrasjonen i Bagdad. Bell var svært aktiv i årene omkring opprettelsen av en irakisk stat, og en av de fremste proponentene for begrenset arabisk selvstyre - et syn som ledet til konflikt med hennes overordnede, A. T. Wilson, men som etter opprøret i 1920 kom til å danne grunnlaget for den videre britiske politikken i Irak. Bell var også en sentral aktør, sammen med Cox, bak innsettelsen av Faisal som Emir over Irak. I årene etter Faisals kroning forsvant Bell i økende grad fra de politiske begivenhetenes sentrum. Dette skyldtes nok til en viss grad at hun ikke hadde det samme forholdet til den nye høykommissæren, Henry Dobbs, som hun hadde hatt til Cox:

*“I still miss [Sir Percy Cox]. You see we had worked together on and off for 6 years, and through difficult times. It had become a habit that he should always want to talk over things with me. Sir Henry [Dobbs] doesn't always do that - there's no reason why he should. Often he does the thing first and then tells me about it after[...].”*¹¹

Dessuten ble Bell i økende grad ble rammet av depresjoner; noe som til sist endte med at hun tok sitt eget liv i 1926. Hennes brev – hovedsakelig stilet til hennes foreldre – gir et unikt innblikk i de personlige vurderingene til en av de sentrale aktørene bak opprettelsen av det britiske mandatet i Irak. Grunnet brevenes private karakter er de ofte mer frittalende enn offisielle dokumenter omhandlende samme tema, noe som gjør dem til en interessant komplimenterende kilde. Samtidig er det derfor også viktig å huske på at meningene som kommer til uttrykk i disse brevene tilhører en privatperson, og ikke nødvendigvis er uttrykk for den britiske regjeringens politikk.

¹⁰ Se for eksempel: Winstone (1978)

¹¹ Bell, 13. februar 1924, Brev til hennes mor.

Avslutningsvis, om bruk av primærkilder, vil jeg påpeke nødvendigheten av ikke bare å se på hva kildene sier, men også hva de *ikke* sier. Etter å ha gjennomgått en del diplomatisk korrespondanse fra det britiske nasjonalarkivet, er min opplevelse at den sekteriske situasjonen i Irak i hovedsak vies nokså sporadiske referanser. Shiaene dukker gjerne opp i kildene når de utgjør en trussel mot mandatets stabilitet - når britene ble *tvunget* til å forholde seg til dem - men refereres sjeldent til i andre sammenhenger. Dette vil også gjenspeile seg i denne oppgaven, og mye plass vil bli viet konfrontasjoner mellom shiaene og staten: Opprøret i 1920, valgboikotten og utvisningen av ulama i 1922-23, samt motstanden mot innføringen av verneplikt i 1927.

2.3 Eksisterende forskningslitteratur

På bakgrunn av den nåværende situasjonen i Irak, og den pågående konflikten mellom sunnier og shiaer, er det overraskende hvor lite dokumentert sunni-shia forholdet er i den historiske litteraturen. Samtidig bør man naturligvis være forsiktig med å forsøke å forklare shiaenes posisjon på 1920-tallet med utgangspunkt i dagens situasjon.

Det nærmeste man kommer et kanonisk historieverk for Irak er antakeligvis Hanna Batatus koloss *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq* fra 1978. Batatu identifiserer i liten grad de historiske aktører ut i fra sekteriske skillelinjer. Han forfekter snarere et marxistisk historiesyn, hvor klassekamp vektlegges som forklaringsmodell. Hans påstand synes å være at shia-ideologien appellerte til de lavere klasser i samfunnet, og at det dermed oppsto en klasse/sekt-korrelasjon, heller enn at shiaene ble marginalisert på bakgrunn av sekterisk tilhørighet. Dette er et perspektiv som fortjener oppmerksomhet, ettersom det åpenbart eksisterte en sammenheng mellom klasse- og sekterisk tilhørighet i Irak under mandatperioden, men samtidig kan årsaksforholdet Batatu trekker frem minne noe om det berømte problemet med høna og egget – var en iraker shia fordi han var undertrykt, eller var han undertrykt fordi han var shia? Årsaksforholdet kan altså virke vanskelig verifiserbart, men kan muligens virke som et gjensidig nyttig korrektiv mellom Batatus verk og et studium som det jeg ønsker å foreta. Likevel er det ikke helt til å komme utenom at Batatu tidvis kan fremstå noe overfladisk i sin omgang med temaer som berører sekterisk tilhørighet. Et eksempel på dette er følgende påstand:

*”Faisal went out of his way to associate the Shi’is with the new state and to ease their admission into the government service; among other things, he put promising young members of this sect through an accelerated program of training, and afforded them the chance to rise rapidly to positions of responsibility.”*¹²

Oppsiktsvekkende nok baserer Batatu denne påstanden – som virker å ha lite belegg i de kilder jeg har kjennskap til – på en samtale han hadde med den irakiske politikeren, Kamel al-Chadirchi i 1962(!).¹³

Peter Slugletts *Britain in Iraq 1914-1932*, behandler, som tittelen indikerer, mandatperioden. Slugletts verk er hovedsakelig basert på britiske kilder, noe fremstillingen bærer tydelig preg av. Lite av boken omhandler shiaenes rolle spesifikt, men et appendiks er viet shiaenes politiske posisjon under mandatet. Slugletts tese er at den politiske undertrykkelsen av shiaene var en forutsetning for mandatets eksistens, ettersom en mer inkluderende politikk ville ha ledet til politisk konfrontasjon med sunni-eliten og destabilisert det politiske systemet mandatet var tuftet på (en påstand som gjør det fristende å trekke paralleller til dagens politiske situasjon i Irak). Denne påstanden kan muligens bidra til å forklare shiaenes underlegne politiske situasjon under mandatperioden, men den er etter min mening ikke utdypet i tilstrekkelig grad hos Sluglett. Jeg håper at min oppgave vil kunne bidra til å kunne forklare – eventuelt avvise – de forholdene som ligger til grunn for påstanden, og bidra til en dypere forståelse av den britiske politikken ovenfor Iraks shiaer.

Det sentrale verk som omhandler shiaenes historiske posisjon i det moderne Irak er Yitzhak Nakash sin bok *The Shi’is of Iraq* fra 1995 – et studium denne oppgaven trekker betydelige vekslers på. Nakash gir en utførlig beskrivelse shiaenes posisjon i den nye irakiske staten, men fokuserer i mindre grad på den politikken britene førte ovenfor shiaene, og bakgrunnen for denne. Jeg tror derfor, ved å fokusere mer på britiske perspektiver, at jeg kan bidra til å vise en annen historisk innfallsvinkel til temaet enn den som presenteres hos Nakash.

¹² Batatu (1978), s. 26

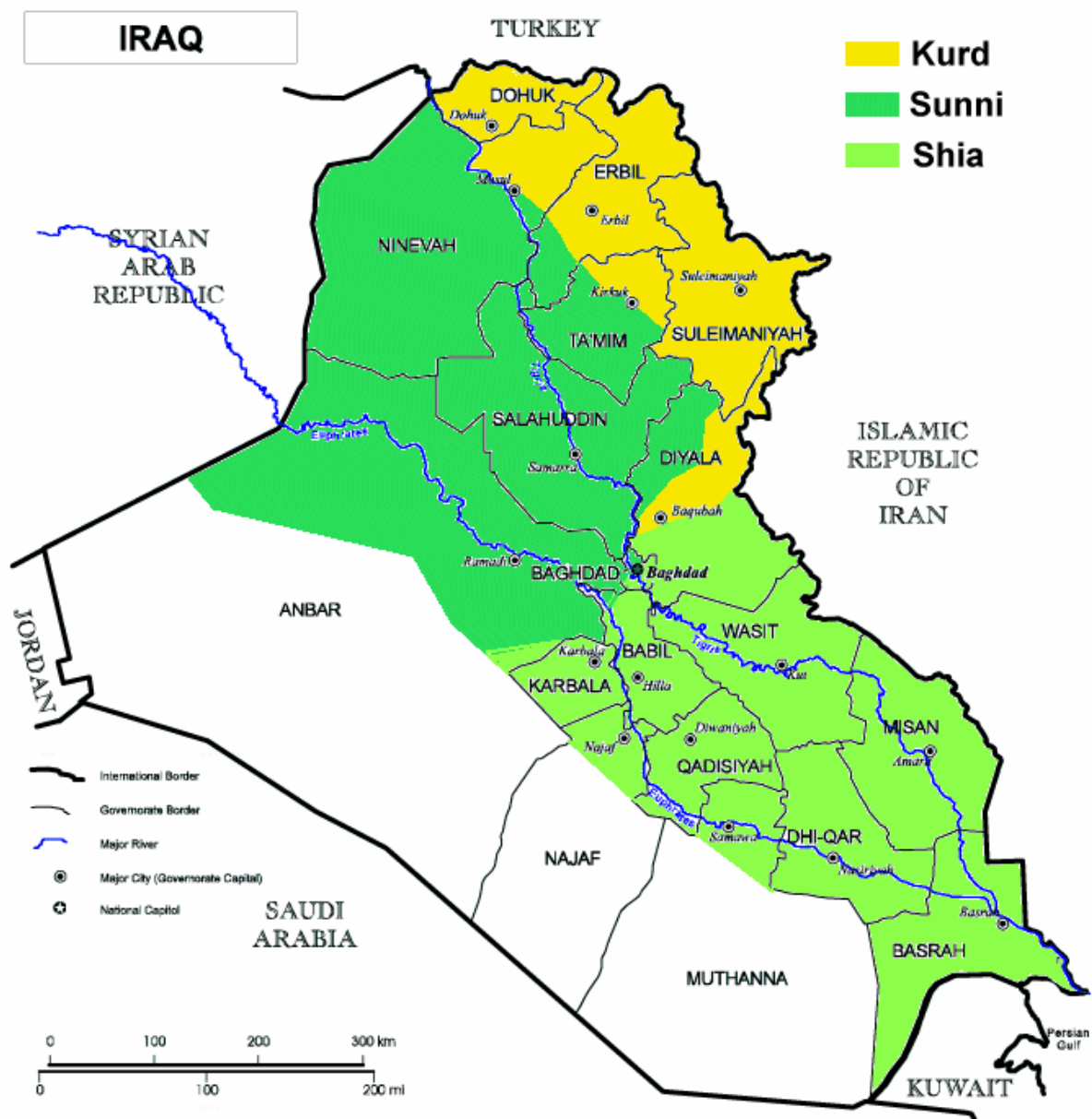
¹³ Ibid., note 43. Al-Chadirchis familie tilhørte for øvrig det gamle ”aristokratiet” av offentlige tjenestemenn, og hans far hadde vært borgemester i Bagdad under ottomanerne (Batatu, s. 302).

2.4 Problemer vedrørende begrepsbruk og generaliseringer

Den britiske journalisten Robert Fisk har kritisert hvordan Irak ofte fremstilles som inndelt i klart atskilte etnisk/sekteriske soner: Ved hjelp av fargekodete kart deles landet opp mellom shiaer i sør og kurdere i nord, med det såkalte "sunni-triangelet" i midten (se: *Illustrasjon 1*). Slike kart er ikke bare overforenklete – til dels uriktige – fremstillinger av virkeligheten, hevder Fisk. Han påstår at de er bent frem usmakelige og rasistiske, og at seriøse medier aldri ville funnet på å dele opp multikulturelle vestlige storbyer slik de deler Bagdad langs etno-sekteriske linjer.¹⁴ Fisks kritikk av vestlige fremstillinger av Irak trekker i stor grad veksler på Edward Saims velkjente kritikk av den vestlige "orientalismen".¹⁵ Dette er en kritikk som kan være nyttig å legge seg på minne når man ønsker å foreta et studium av en gruppe definert av en felles sekterisk tilhørighet, men som ikke nødvendigvis er sosioøkonomisk, geografisk eller kulturelt homogen.

¹⁴ *The Independent*, 3. mars 2007

¹⁵ Se først og fremst: Said, Edward (1978), *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, Pantheon, New York



Illustrasjon. 1: Geografisk oversikt over hovedutbredelsen av de tre største etniske og religiøse gruppene i Irak.¹⁶

På tross av overnevnte er det åpenbart nødvendig å foreta visse generaliseringer når man befatter seg med et komplisert sosialt fenomen av denne typen. Det avgjørende er at slike generaliseringer er hensiktsmessige og bidrar til å øke vår forståelse, ikke til å sementere en stereotyp virkelighetsoppfatning. Spørsmålet blir altså om det er formålstjenelig å fokusere på *shiaene som gruppe* i et studium av politiske forhold under mandatperioden. Jeg mener at dette er tilfelle. På tross av at de utgjorde en stor og uensartet befolkning eksisterte det både eksternt og internt en forestilling om shiaene som felles politisk interessegruppe. De åpenbare

¹⁶ Kilde: Globalsecurity.org

korrelasjonene mellom klasse, avmakt og sekterisk tilhørighet kan etter min mening ikke simpelthen avfeies med utgangspunkt i marxistiske forklaringsmodeller slik enkelte studier har gjort.¹⁷ Enn videre mener jeg også at de overnevnte demografiske kartene tjener en funksjon i et akademisk studie. Ettersom det *er* et sammenfall mellom geografisk distribusjon og sekterisk tilhørighet risikerer vi, skulle vi velge å se bort i fra dette, å fremstille noe som potensielt kan være en konflikt mellom regionale interesser – mellom sentrum og periferi - i et rent religiøst rammeverk. Vi bør altså for eksempel være klar over at sunni-arabere i større grad enn shia-arabere var bosatt i urbane strøk, noe som potensielt ga førstnevnte enklere tilgang til statlige institusjoner. Likevel bør vi, som antydnet ovenfor, ikke overforenkle situasjonen på bakgrunn av slike generaliseringer – ikke minst siden demografiske data for perioden er høyst usikre. Selv om en prosentvis høyere andel sunni-arabere kan kategoriseres som urbane, kan likevel det totale antallet shiaer bosatt i urbane strøk ha vært høyere.¹⁸ Videre kan det også være verdt å merke seg at omtrent en tredjedel av Bagdads befolkning ved forrige århundreskifte var jødisk, og at disse muligens utgjorde den største etniske eller religiøse gruppen i byen (foran sunni-araberne).¹⁹

Forestillingen om shiaene som politisk interessegruppe innebærer ikke nødvendigvis enighet om et felles overordnet politisk prosjekt. Den samlende faktoren ser ut til å ha vært delt misnøye, snarere enn en felles visjon for en irakisk stat. Britene var også klar over at shiaene ikke utgjorde noen enhetlig gruppe. Ofte fremstilles shiaene som inndelt i tre interessegrupper, eller maktfaktorer: Ulama, sjeikene (som ledere for en væpnet stammebefolkning) og bybefolkningen.²⁰

Den overnevnte britiske kategoriseringen er selvfølgelig svært forenklet. Eksempelvis må ikke ulama oppfattes som en enhetlig gruppe. Tvert i mot har shiaenes religiøse hierarki historisk vært kjennetegnet av interne splittelser – eller snarere teologisk pluralisme. Opp gjennom historien – og i tidsperioden for mandatet spesielt – har det ofte eksistert uenighet om hvem som besitter den øverste religiøse autoritet, noe som medfører at grupperinger innen ulama ofte vil anta forskjellige ståsted, også i sosiale og politiske spørsmål.²¹ Derfor er det viktig å være klar over at når britiske kilder bruker begrepet ulama er det ikke nødvendigvis

¹⁷ Se bla. Batatu (1982) og Sluglett og Farouk-Sluglett (1978)

¹⁸ Batatu (1978), s. 40

¹⁹ Ibid., s. 248

²⁰ Se for eksempel: AIR 23/432, “Secret minute from Chief of Staff Officer to “C”-Branch, i Sunni-Shiah movement”, 6. mai 1927

²¹ Se for eksempel: Nasr (2007), s. 70-72, for en beskrivelse av ulamas plurale karakter.

snakk om det religiøse etablissementet som helhet, men snarere grupperinger innenfor dette. Et åpenbart eksempel på skillelinjer innen ulama, er den tidvise rivaliseringen mellom persere og arabere, hvor førstnevnte gruppe ofte hadde høyere plasseringer i det religiøse hierarkiet, mens sistnevnte likevel kunne oppnå større grad av folkelig appell.²²

Det bør for øvrig også nevnes at betegnelsen ”perser”, ikke nødvendigvis er uproblematisk. I ordets moderne betydning refererer ”perser” vanligvis til en etnisk/lingvistisk gruppe. Problemet er at før 1935, da ”Persia” var det internasjonalt anerkjente navnet på Iran, kunne ”perser” også konnotere nasjonalitet, og det er i denne sistnevnte betydningen primærkildene bruker betegnelsen. Nakash illustrerer noe av problematikken når forskningslitteraturen tar opp i seg denne begrepsbruken: Han ser i stor grad ut til å bruke ”persere” og ”iranere” om hverandre, uten noen tilsynelatende konsekvens.²³ Dette gir grobunn for misforståelser, da disse to betegnelse i moderne tid ikke er synonyme. Dette har faktisk en betydning utover det rent semantiske, da iranske azerbadsjanere, som i ordets moderne forstand ikke er persere, tradisjonelt har vært fremtredende blant Iraks ulama – eksempelvis kan nevnes Ayatollah Abul-Qassim Khoei.²⁴ Jeg har i denne oppgaven valgt å holde meg til moderne betegnelser, ved å referere til ”Iran” og ”iranere”, samt opplyse om aktørers etnisitet i tilfeller der dette er relevant.²⁵

²² Nakash (2003), s. 84-86

²³ Se for eksempel Nakash (2003), s. 103

²⁴ Nasr (2007), s. 78

²⁵ Et eksempel på dette er Sjeiken av Muhammara, som var araber med Iransk statsborgerskap, noe som var av betydning for hans kandidatur til den irakiske tronen.

3 Historisk bakgrunn

3.1 Bakgrunn for Sunni-Shia skillet

Skillet i Islam mellom Sunni og Shia har sitt utspring i de politiske stridighetene som oppsto ved Profeten Muhammeds død. *Shi'at 'Ali* (Alis parti) var den gruppen som mente at Profetens fetter og svigersønn, Ali, var den rettmessige *kalif* (etterfølger) - muslimenes øverste politiske og åndelige leder. Ali ble omsider oppnevnt til kalif som den fjerde i rekken, etter drapet på hans forgjenger Uthman. Dette førte til stor misnøye blant Uthmans slektninger, da drapsmennene hadde støttet Alis kalifat, og Ali i liten grad søkte å straffe de ansvarlige for ugjerningen. Borgerkrig brøt ut, og det sunniske Umayyade-dynastiet gikk omsider seirende ut av konflikten, noe som medførte en politisk marginalisering av shiaene opp gjennom store deler av islamsk historie.

Her kan selvfølgelig stilles spørsmål ved hvorvidt religionshistorie fra 600-tallet er relevant for å forstå en konflikt mellom sunnier og shiaer i Irak ved begynnelsen av det 20. århundre; man kan hevde at i likhet med konflikten mellom katolikker og protestanter i Nord-Irland handler heller ikke konflikten i Irak om religiøse doktriner, men om politiske og sosioøkonomiske forhold. Dog refererer flere historikere til "lidelseshistorien" som ligger til grunn for moderne shia-teologi for å forklare shiaenes manglende deltakelse i det politiske liv. Shia ideologien påstås, på bakgrunn av sin avvisning av verdslige myndigheter, å appellere spesielt til samfunnets "underdogs".²⁶

I dag utgjør shiaene ca. 10 prosent av verdens totale muslimske befolkning,²⁷ hvorav hoveddelen tilhører *imami*-retningen, hvis teologi vektlegger Alis og hans etterkommeres rolle som voktere og fortolkere av den guddommelige åpenbaringen Muhammed mottok. På tross av Shiaenes status som minoritet i den arabiske verden, utgjør de en betydelig del av befolkningen i enkelte land og i Irak er flertallet av befolkningen shiaer (ca. 60-65 prosent).²⁸ Disse er hovedsaklig bosatt sydøst for hovedstaden Baghdad, i området mellom elvene Eufrat og Tigris. Irak har forøvrig en særegen posisjon i forhold til shia-islam, da shiaenes hellige byer, Najaf og Karbala - henholdsvis Alis gravsted og åstedet for hans sønn Husseins

²⁶ Se f.eks. Batatu (1982), s. 45

²⁷ Nasr (2004), s. 9

²⁸ CIA: The World Factbook (2007), stabil URL: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html>

martyrdød etter det avgjørende nederlaget mot Umayyadene - ligger i den sentrale Eufrat-regionen.

3.2 Shiaenes posisjon forut for mandatperioden

Da Storbritannia ble tildelt mandatet for Mesopotamia markerte dette slutten på 400 års i ottomansk politisk dominans. Den nye irakiske staten ble satt sammen av de ottomanske provinsene Bagdad, Mosul og Basra. Disse tre provinsene hadde historisk utgjort en del av det sunni-ottomanske rikets grenseområde mot det persiske shia-islamske Safavide-dynastiet i øst. Både den ottomanske sultanen og den safavidiske shahen ønsket å etablere rikene sine som verdensimperier, i tillegg til å fremstille seg selv som islams øverste leder og beskytter. Dette førte til at Irak ble en kampsoner i den kontinuerlige kampen mellom Safavide-dynastiet og Det ottomanske riket.²⁹

Religiøse motsetninger ble gjerne benyttet for å legitimere de militære kampanjene Safavide-dynastiet og Det ottomanske imperiet førte mot hverandre, noe som medførte at Ottomanske myndigheter foretrakk å benytte sunnier i den politiske administrasjonen i de irakiske provinsene, og betraktet shia-befolkningen med en viss mistenksomhet. Shia (Jafari) lovskolen ble ikke anerkjent, hverken av ottomansk lov eller i sharia domstolene, og innenfor det ottomanske skolesystemet ble kun lærere med sunni-bakgrunn akseptert. Dette medførte at shiaene i stor grad unnlot å føre saker frem for rettsapparatet, og at de holdt seg utenfor utdanningssystemet, noe som bidro til deres underlegne stilling vis-à-vis den sunni-arabiske delen av befolkningen rundt forrige århundreskifte.³⁰

I følge Pheobe Marr var Det ottomanske riket i utgangspunktet relativt tolerante ovenfor shiaene. Shiaene ble med tiden i økende grad ekskludert fra offentlig deltakelse. Ottomanerne gjennomførte en rekke utdanningsreformer i form av opprettelse av sekulære skoler, som førte til fremveksten av en irakisk elite. Denne nyetablerte eliten besto hovedsakelig av urbane sunnimuslimer, og disse ervervet etter hvert viktige stillinger innen Iraks offentlige administrasjon. Denne sunni-eliten kom til å fortsette å dominere irakisk politikk i tiden frem

²⁹ Nakash (2003), s. 14

³⁰ Marr (2004), s. 7

mot mandatet.³¹ Sunnienes økende makt i Irak førte til at shiaene orienterte seg i alternative retninger. Shiaenes bånd med Iran ble sterkere, spesielt i de hellige byene Najaf og Karbala.³²

Iraks shiaer har for øvrig ikke alltid utgjort et flertall av befolkningen i Irak. Likevel utgjorde shiaene 53 prosent av landets befolkning i den britiske folketellingen i 1919.³³ Dette skyldtes en religiøs konverteringsbølge på 1800-tallet blant den nylig bofaste stammebefolkningen i nærheten av de viktige shia-kultsentrene, Najaf og Karbala.³⁴ Det var ikke før på midten av 1800-tallet at Karbala og Najaf ble de to ledende religiøse læresentrene i shia-islam. I 1722 inntok afganene Isfahan og Safavid dynastiet falt. I frykt for sunni-afganerne flyktet store andeler av Irans shia-ulama til Irak. Dette førte til at læresenteret for shia-islam skiftet først fra Isafan til Karbala, og deretter til Najaf.³⁵ Den iranske ulamas tilstedeværelse i Karbala og Najaf førte til at de iranske religiøse shia-familiene hurtig overskygget araberne i Najaf og Karbala, og iranerne endte med å bli dominerende i byenes religiøse sirkler.³⁶ I 1919 var det antatt 80.000 iranere boende i Irak. Iranerne hadde ekstra privilegier i kraft av å være av iransk opphav. En avtale mellom Det ottomanske imperiet og Qajar dynastiet i 1875 gav iranere de samme konsulære rettigheter som europeere. I følge Nakash kan ottomanernes villighet til å gi det iranske samfunnet slike privilegier tyde på imperiets manglende kontroll over Irak.³⁷

Utbyggingen av Hindiyya kanalen førte til at et stort antall av den tidligere nomadiske stammebefolkningen bosatte seg i området rundt Najaf og Karbala. Ferdigstillingen av Hindiyya kanalen rundt 1803 gjorde områder, som tidligere ikke hadde vært dyrkbare, tilgjengelig for å drive landbruk. Stammenes bosetting i disse områdene endret forholdene mellom de to byene og stammene, og stammebefolkningen ble et mål for misjonering fra ulama i de hellige byene.³⁸ Viktigheten av nærhet til de hellige byene i konverteringsprosessen er åpenbar. Batatu gir eksempler på hvordan grener av samme stamme kunne deles langs sekteriske linjer, avhengig av deres geografiske tilholdssted;

³¹ Marr hevder endog at deler av den samme sunni-eliten kom til å prege irakisk politikk helt frem til revolusjonen i 1958 (2004), s. 8

³² Marr (2004), s. 6-8

³³ *1919 Census by Religion*, FO 371/4152/175918, gjengitt i Nakash (2003), s. 13

³⁴ Se Nakash (2003) for en utførlig beskrivelse av denne prosessen.

³⁵ Nakash (2003), s. 239

³⁶ *Ibid.*, s. 15

³⁷ *Ibid.*, s. 17

³⁸ Nakash, (1994) s. 443-463

eksempelvis shammar-stammen, hvor en av grenene med tilhold rundt Mosul og i Jezirah-regionen var sunni, mens en annen gren med tilhold i den sørlige tigris-regionen var shia.³⁹

Konverteringen til shia-islam kan også muligens forklares som en utilsiktet konsekvens av ottomanernes bosettingspolitikk. I 1831 økte den direkte ottomanske kontrollen over Irak, og de ottomanske myndighetene søkte å fragmentere det irakiske stammesystemet. Med dette startet overgangen fra nomadeliv til fastboende stammer. Den ottomanske loven om jordeierskap i 1869 hadde en stor innvirkning på organiseringen av de irakiske stammene. Denne loven gav enkeltindivider dokumenter på at de eide land, og endret dermed skikken med å anse land som en kollektiv eiendom.⁴⁰ Stammene som gjennomgikk overgangen fra nomade til å bli fastboende opplevde en identitetskrise, og søkte nye former for tilhørighet – noe som kan forklare stammenes motivasjon til å søke til shia-islam.⁴¹ Det er dessuten verdt å merke seg at store deler av de irakiske stammene i stor grad beholdt sine skikker og tradisjoner etter konverteringen.⁴² I følge Nakash er dette av stor betydning, ettersom iraks sunnier og shiaer dermed står sosialt og kulturelt langt nærmere hverandre enn hva som ofte har blitt antatt.⁴³

En ytterligere forklaring på stammenes motivasjon for å konvertere til shia-islam var i følge Tripp at stammenes skepsis mot ottomanske myndigheter til en viss grad sammenfalt med shia-islams forakt for det ottomanske riket – ettersom shiaene anså ottomanernes krav på kalifatet som urettmessig.⁴⁴ Batatu gir også støtte til antagelsen om at stammenes misnøye med de ottomanske sunni-myndighetene, kan ha medvirket til konverteringen til shia-islam.⁴⁵ Han trekker videre frem viktigheten av Iraks geografiske plassering nær det shia-dominerte Iran, og at dette tillot et tett samkvem som både omfattet handelsvirksomhet og utveksling av religiøse ideer.⁴⁶

³⁹ Batatu (1982), s. 41; Se også: Nakash (2003), s. 43

⁴⁰ Sluglett og Farouk-Sluglett (1983), s. 493-495, Nakash (2003), s. 27-34

⁴¹ Nakash (1994), s. 457

⁴² Nakash (2003), s. 26

⁴³ Nakash (1994), s. 460

⁴⁴ Tripp (2002), s. 12

⁴⁵ Batatu (1982), s. 42

⁴⁶ Ibid., (1982), s. 41

3.4 Britiske interesser i Den persiske gulfen

Storbritannia hadde allerede i 1839, med opprettelsen av den britiske administrasjon i Aden, påbegynt sikringen av sjøveien til India. Dette skulle i løpet av de neste hundre årene bli et helt sentral aspekt ved britisk utenrikspolitikk, og innen utgangen av det 19. århundret skulle britisk kontroll komme til å strekke seg fra Kypros - via Egypt - til Kuwait, innerst i Den persiske gulfen. Basra derimot, falt på dette tidspunkt ikke inn under britisk innflytelsesfære, på tross av sin sentrale posisjon innerst i gulfen. Det ser ut at britene anså sine interesser tilstrekkelig ivaretatt gjennom sine diplomatiske kontakter i Istanbul og konsulatet i Basra. Riktignok ble mulighetene for en midlertidig militær okkupasjon av Basra vurdert under de britisk-ottomanske diplomatiske krisene i 1906 og 1911, men disse planene oppnådde tilsynelatende liten oppslutning.⁴⁷

Utbruddet av første verdenskrig førte til en umiddelbar endring i den britiske strategien vedrørende Basra. Ikke bare ble det nå mer prekært enn noensinne å sikre kommunikasjonslinjene til India, men nylig oppdagede iranske oljefelt tilla kontrollen over Den persiske gulf en ny geopolitisk betydning. Frykten for at Det ottomanske riket skulle entre krigen på tysk side, og dermed true britiske interesser i gulfen, lå bak beslutningen om å sende en indisk ekspedisjonsstyrke til Mesopotamia i oktober, 1914. Hvorvidt hensikten med ekspedisjonen var en begrenset okkupasjon, eller om den kun var tiltenkt en avskrekkende funksjon vites ikke sikkert, men det var tilsynelatende ingen som hadde forutsett de vidtrekkende følger den skulle få.⁴⁸

3.5 Noen betraktninger vedrørende britiske syn på shiaene forut for mandatperioden

Statsviteren Toby Dodge har hevdet at britiske kolonitjenestemenn var sterkt influert av den anti-urbanistiske ideologi som hadde oppstått i viktariatidens England som følge av den industrielle revolusjon. Ideen om "the martial races" – hardføre "krigerraser", ubesudlede av moderniteten og bylivets kompleksiteter – var utviklet av koloniadministrasjonen i India for å beskrive de befolkningsgruppene som var best egnet til å tjenestegjøre i den britiske hæren. Disse ideene mener Dodge også skal ha eksistert blant briter som tjenestegjorde i Irak, noe som kan ha influert britenes syn på shiaene.⁴⁹

⁴⁷ Visser (2005), s. 53

⁴⁸ Om målsetningene for den britiske ekspedisjonsstyrken, se bla. Visser (1997), s. 19-20; Visser (2005), s. 54; Sluglett (1976), s. 3, 9-10, 51 (note 4)

⁴⁹ Dodge (2003), s. 69

Dette kan antakeligvis ha passet godt inn med den eksisterende arabiske inndelingen av stammebefolkningen hvor kamelnomadene – som i Irak hovedsakelig var sunnier – i egenskap av sin mobilitet og militære styrke, ble ansett for å være overlegne de seminomadiske sauerøkterne og bofaste jordbrukerne, som i hovedsak var shiaer.⁵⁰ Blant annet skrev Gertrude Bell forut for okkupasjonen om shiaene: “they have not the code and the rules of the Beduin.”⁵¹

Det skal ikke sees bort i fra at britene kan ha hatt et negativt syn på shia-islam grunnet dennes tilknytning til de hellige byene. Karbala ble påstått å være bebodd av ”excitable and unscrupulous Persian communities”,⁵² mens Najaf var ”mysterious; malign, fanatical”.⁵³ Shia-islam ser til en viss grad ut til å bli vurdert som irrasjonell fanatisme, mens streng wahhabi sunni-islam av Bell sammenliknes med europeisk protestantisme.⁵⁴

Hvor stor betydning eventuelle britiske fordommer mot shiaene kan ha hatt å si for deres fremferd under mandatperioden er selvfølgelig vanskelig å fastslå, men det er likevel verdt å være klar over. Særlig ettersom denne nedlatende omtalen av shiaene også i stor grad preger kildene under mandatperioden.

⁵⁰ Batatu (1978), s. 45, 68

⁵¹ Bell i et brev, 22. mars 1914

⁵² FO/ 195/2368, ”Baghdad no. 689 Lorimer to McMahon”, 11. august 1911, gjengitt i Litvak (2000), s. 80

⁵³ Bell, 4. januar 1920, Brev til hennes far

⁵⁴ Bell, 6. desember 1913, Dagbokopptegnelse

4 Okkupasjon og etablering av britisk administrasjon

4.1 Okkupasjonen av Mesopotamia

Den 22. november 1914, 16 dager etter å ha gått i land på Fao-halvøya, inntok de britiske styrkene Basra, etter at den ottomanske garnisonen hadde evakuert byen. Samme dag utstedte øverstkommanderende for de britiske styrkene, Sir Percy Cox, følgende proklamasjon:

*“No remnant of the Turkish administration now remains in this region. In place thereof the British flag has been established, under which you will enjoy the benefits of liberty and justice both in regard to your religious and to your secular affairs.”*⁵⁵

Allerede på dette tidlige tidspunkt hintes det altså om en politisk, ikke bare en rent militær, tilstedeværelse. Cox ba videre London om tillatelse til å erklære okkupasjonen av Basra permanent. Dette for å stille innbyggernes frykt for eventuelle senere represalier, skulle ottomanerne returnere.⁵⁶ Forslaget ble riktignok kontant avvist i London, men bidrar til å illustrere den dynamikken som lå bak okkupasjonen av Irak: De britiske offiserene som befant seg i landet kunne vanskelig se for seg at hardt tilkjempet land ikke skulle inkorporeres og nyttiggjøres i Det britiske imperiet, mens man i London antok en mer avventende holdning. Dette medførte at avgjørelser i stor grad ble fremtvunget av utviklingen på bakken, snarere enn visa versa. Bare dager etter okkupasjonen av Basra – mens man i London anser at ekspedisjonens videre mål kun bør være å konsolidere dette brohodet – uttaler Cox’ nestkommanderende, Arnold T. Wilson seg til fordel for å annektere hele Mesopotamia.⁵⁷

Et godt eksempel på den uklare situasjonen er når en av Wilsons medoffiserer etter et opphold i India sitter igjen med et inntrykk av at ekspedisjonsstyrken skal avansere mot Bagdad, men ikke kan gi noen forklaring på hvordan han har dannet seg dette inntrykket.⁵⁸

I et forsøk på å bremse den britiske fremrykningen i Sør-Irak søkte ottomanske myndigheter å mobilisere den lokale stammebefolkningen ved å mane til forsvar av Islam. Innen utgangen av januar 1915 hadde det fra ”alle moskeer i Syria og Mesopotamia” blitt erklært jihad mot den

⁵⁵ Cmd. 1061 (1920), s. 3

⁵⁶ Sluglett (1976), s. 10

⁵⁷ Sitert i Visser (1998), s. 21

⁵⁸ Wilson (1930), s. 81

britiske invasjonshæren.⁵⁹ Oppfordringen til hellig krig ser ut til å ha funnet spesielt bred gjenklang blant shiaene i Eufrat-regionen.⁶⁰ I følge Nakash sluttet så mange som 18.000 frivillige seg til de ottomanske styrkene.⁶¹ Likevel viste kallet til jihad seg å være en militær fiasko. Etter det ottomanske nederlaget ved Shaiba i april deserterte den frivillige kontingenten fra Najaf og returnerte hjem. I et forsøk på å tvinge desertørene tilbake til feltet sendte ottomanerne to mindre bataljoner til Najaf. Dette medførte et opprør blant bybefolkningen og de lokale stammene som endte med nederlag for de ottomanske styrkene, samt henrettelse av deres øverste offiser.⁶² Lignende trefninger mellom ottomanske styrker og lokalbefolkningen fant sted i Karbala, med flere hundre døde på begge sider. Videre ble Imam Hussein-moskeen stygt skadet av ottomanske artilleriangrep, noe som ytterligere forsterket anti-ottomanske følelser blant shiaene.⁶³ T. E. Lawrence, også kjent som "Lawrence av Arabia", gav fra sin post i Kairo følgende vurdering av situasjonen:

*[S]o long as the sheikhs and sayids, who would have to lead a Shia Jihad against the British, are fully occupied in leading a local cry to arms against the Turks, we may be reasonably secure of our position in the Shia world. [...] [T]he Turkish bombardement of the Mosque of Hussein [...] will more than outweigh the efforts of German agents to turn the latent Shia fanaticism against the Allies.*⁶⁴

Et medlem av Najafs ulama skal på sin side ha uttalt om konsekvensene av ottomanernes fremferd at "the Turks have done gratis for the English what it would have cost them a million of money to acheive for themselves."⁶⁵

Det synes for øvrig verdt å merke seg at britene i tilsynelatende liten grad vurderte shiaene som mulige alliansepartnere. Lawrence var tilsynelatende fornøyd med at "shiaenes fanatisme" vendtes mot andre enn britene, men dette innebar dog ikke at han tok til seg

⁵⁹ Wilson (1930), s. 22

⁶⁰ Ibid.; FO882/25, Extract from the secret Arab Bulletin No. 1, by Captain T. E. Lawrence, Arab Buerau, Cairo", 6. juni 1916

⁶¹ Nakash (2003), s. 61

⁶² FO882/25, Extract from the secret Arab Bulletin No. 1, by Captain T. E. Lawrence, Arab Buerau, Cairo, 6. juni 1916

⁶³ FO 882/25, Extract from the secret Arab Bulletin No. 7, "Disturbances at Kerbala and Nejef", 30. juni 1916

⁶⁴ FO882/25, Extract from the secret Arab Bulletin No. 1, by Captain T. E. Lawrence, Arab Buerau, Cairo, 6. juni 1916

⁶⁵ FO 882/25, Extract from the secret Arab Bulletin No. 13, by Lt.-Cmdr. D.G. Hogarth, Arab Buerau, Cairo, "Kerbala etc", 1. august 1916

ordtaket om at ”min fiendes fiende er min venn”. Årsaken til dette virker heller ikke å ha vært noen iboende fiendtlighet ovenfor britene fra shiaenes side: Etter å ha drevet ottomanerne ut av Najaf opprettet to av byens fremste menn – henholdsvis Haj Atiyah, en av byens fire ledende sjeiker, samt høytstående mujtahid Kazim Yazdi - kontakt med britene med ønske om å innlede et samarbeid. Percy Cox’ tilsynelatende lunkne tilbakemelding var en gjentakelse av en proklamasjon fra krigsutbruddet om at Storbritannia ikke hadde noe uoppgjort med verken araberne eller Islam.⁶⁶ Muligens skyldtes denne tilbakeholdenheten fra britisk side en frykt for, som fremtidig okkupasjonsmakt, å måtte forholde seg til et styrket shia-sentrum i Najaf.

I mai 1916 inngikk Storbritannia og Frankrike i all hemmelighet den såkalte ”Sykes-Picot”-avtalen (se: illustrasjon 2). Avtalen delte Midtøsten inn i henholdsvis britiske og franske interessesfærer, og slo for første gang fast at Irak (med unntak av Mosul-provinsen, som først senere ble lagt til) skulle falle inn under direkte britisk kontroll. Avtalen ble riktignok ikke kjent blant britiske offiserer i Irak før i mai det påfølgende året - etter at Bagdad hadde falt – og nok et år skulle passere før mer håndfaste diskusjoner om den langsiktige administrasjonen av Irak kunne finne sted.⁶⁷

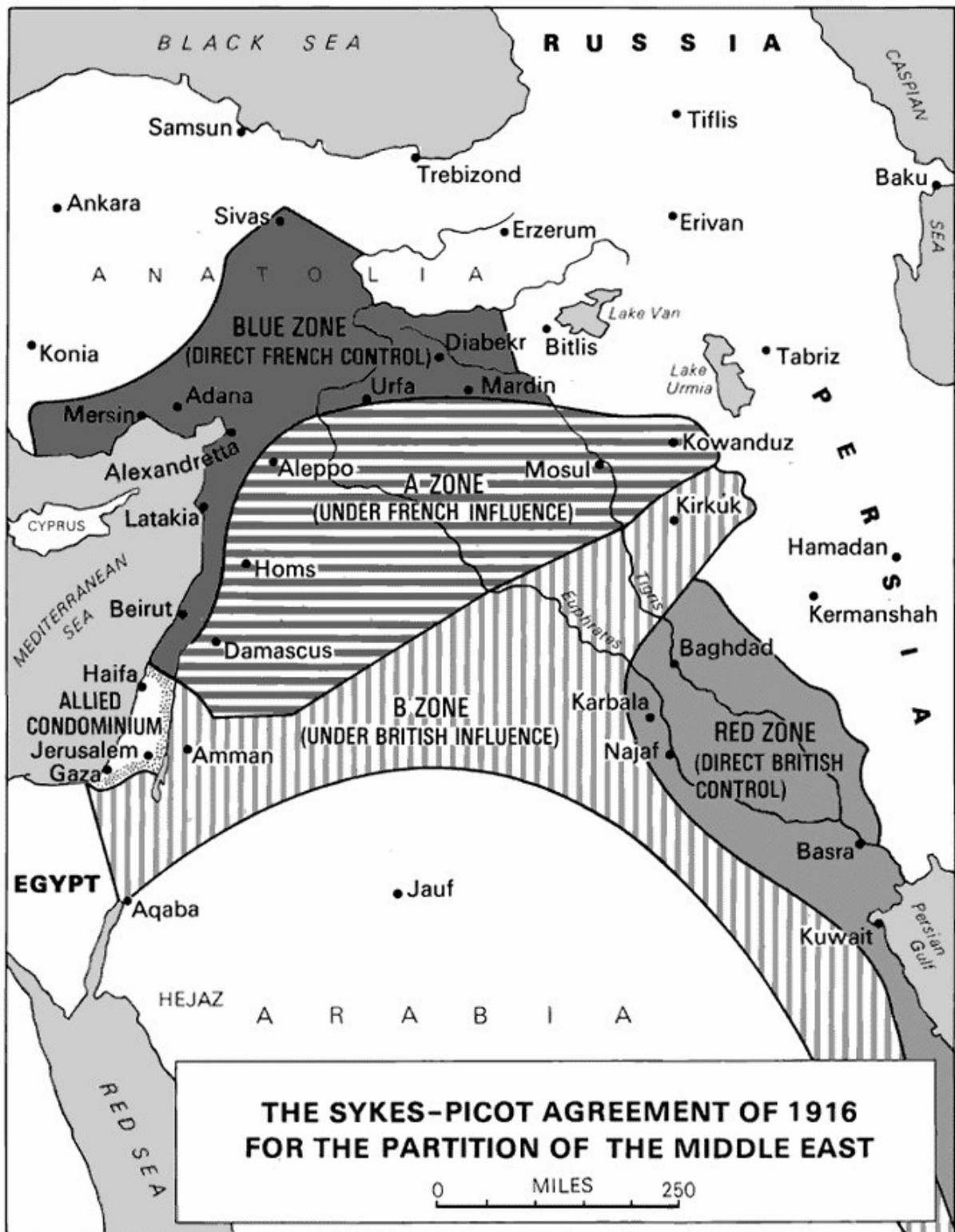
Et problem som stod i veien for britenes praktiske implementering av ”Sykes-Picot”-avtalen var den nye verdensordningen som ble forfektet i Washington. Den amerikanske presidenten, Woodrow Wilson uttalte i sitt fjortenpunkters program for sikring av verdensfreden blant annet at de tidligere ottomanske besittelsene skulle gis ”fullstendig uhindret adgang til selvstendig utvikling”.⁶⁸ I følge Peter Sluglett forbød den britiske høykommissæren publikasjon av Wilsons tale i Bagdad, og først 11. oktober 1919 ble de fjorten punktene trykket i irakiske aviser.⁶⁹ Da hadde britene hatt rikelig med tid til å vurdere hvordan tradisjonell imperialisme best kunne presenteres i tråd med den nye tids idealer.

⁶⁶ Cmd. 1061 (1920) , s. 30

⁶⁷ Wilson (1930), s. 154

⁶⁸ Woodrow Wilson, "Speech on the Fourteen Points," *Congressional Record*, 65th Congress 2nd Session, 1918

⁶⁹ Sluglett (1976), s. 19. Her bør bemerkes at Sluglett angir datoen for publiseringen til å være 11. oktober 1918. Dette beror antakeligvis på en typografisk feil, da originalkilden (Cmd. 1061 (1920) , s.126) oppgir årstallet 1919.



Illustrasjon 2: Inndelingen av Midtøsten i henhold til "Sykes-Picot"-avtalen.⁷⁰

⁷⁰ Sachar (1976)

4.2 Innføring av britisk administrasjon

Den anglo-franske deklarasjonen av 1918 ga lovnader om implementering av ”nasjonale regjeringer og administrasjoner, hvis autoritet skal ha sitt utspring i lokalbefolkningens frie valg.”⁷¹ I Bagdad vurderte man deklarasjonen som lite annet enn et nødvendig onde,⁷² og i India Office i London stilte man seg spørsmålet:

*”What future means, if any, can be devised locally to secure that, whatever form the ultimate settlement may take, the main object devised by H. M. Government, viz., a Mesopotamia under British influence, shall be secured to the outmost extent that circumstances permit?”*⁷³

Utfordringene, sett med britiske øyne, var flere. Ikke bare ønsket man å sikre britiske interesser i Irak, men man var også avhengig av å gi de institusjonene som skulle ivareta disse et lokalt preg. I tillegg til dette måtte landets sekteriske balanse tas i betraktning, noe som kommer klart til uttrykk i følgende uttalelse fra utenriksminister Arthur Balfour:

*”I am a little startled at the theory that you cannot have a Shiah Prince of Mesopotamia, or head of a Mesopotamian State, under us, because Baghdad is Sunni, and that you cannot have a Sunni because the rest of your population is Shiah. It is rather an embarrassing doctrine”*⁷⁴

Som en løsning på dette tilsynelatende dilemmaet ble muligheten for oppbygning av lokale institusjoner under et fordekt britisk protektorat trukket frem, hvorpå Balfours umiddelbare respons var: ”Det vil passe oss best.”⁷⁵

Arnold Wilson, som på dette tidspunkt hadde overtatt stillingen som høykommissær etter Percy Cox, organiserte også en såkalt ”avstemming” – i realiteten ikke annet enn en rekke uforpliktende konsultasjoner – for å undersøke holdningene til en ny statsforfatning.⁷⁶ Gertrude Bells beskrivelse av metodologien som lå til grunn for konsultasjonene illustrer med all mulig tydelighet at det ikke var snakk om noe bredt anlagt demokratisk prosjekt:

⁷¹ Cmd. 1061 (1920), s. 126

⁷² FO 608/94, *Review of the Civil Administration of al-'Iraq, 1914-1918*, 25. mars 1919

⁷³ Sitert i Sluglett (1976), s. 20

⁷⁴ CAB 27/24, War Cabinet, Eastern Committee, ”Minutes of Meeting, Annex”, 26. desember 1918

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Wilson brukte ordet ”plebiscite”, Wilson (1931), s. 111

In the light of experience it may be doubted whether any such enquiry carried out under official or other auspices would have been likely to elicit answers which might serve to guide the questioner. The bulk of the people to whom the questions were addressed had no definite opinion and were not in a position to form one. It was clearly impracticable to pursue the enquiry among the rank and file of the tribesmen, the shepherds, marsh dwellers, rice, barley, and date cultivators of the Euphrates and Tigris, whose experience of statecraft was confined to speculations as to the performance of their next-door neighbours. They would in any case have done no more than re-echo by command the formula prescribed by their immediate chiefs, and it was just as profitable, besides being more expeditious, to refer the questions to the chiefs only. Accordingly, in the country districts and provincial towns it was the shaikhs and men of a certain importance who were asked for their views.”⁷⁷

Respondentene ble spurt om følgende: (1) Hvorvidt de støttet ideen om arabisk stat med utstrekning fra Mosul-provinsen til Den persiske gulf? (2) Hvis ja, bør statsoverhodet være en arabisk Emir? (3) Hvis ja, hvem bør fylle denne posisjonen?⁷⁸

Resultatet var bred konsensus om det første punktet (med unntak av i Karbala og Kadhimain, hvor konsultasjonene ble avbrutt etter at det hadde blitt stilt krav om islamsk styre) men høyst divergerende meninger om de to etterfølgende punktene (mange ga her uttrykk for sin støtte til fortsatt britisk kontroll). I Basra ledet dette britene til følgende konklusjon:

”There can be no question that the great body of Moslems of good counsel who have the interests of the country at heart advocate the formation of an ‘Iraq State under the protection and control of Britain which will lead her to political maturity and to eventual independence, within or without the British Empire, as the changes of the future may show to be expedient. They desire to see the continuance of the present civil British administration modified to suit

⁷⁷ Cmd. 1061 (1920), s. 127

⁷⁸ Ibid.

peace conditions, natives of 'Iraq being employed to the fullest extent compatible with good government.'”⁷⁹

De som ga uttrykk for at de ikke ønsket fortsatt britisk styre ble derimot avskrevet som forbryterske fanatikere:

”[F]anatics in religious sentiment or in the fear of a just government which will put an end to the robbery and corruption which suited the genius of particular persons.”⁸⁰

T. E. Lawrence kritiserte i ettertid prosessen bak konsultasjonene ytterligere, og hevdet at britene hadde fremtvunget det resultatet de ønsket seg gjennom ren utpressing:

”Self-determination papers' favourable to England were extorted in Mesopotamia in 1919 by official pressure, by aeroplane demonstrations, by deportations to India.”⁸¹

Et tydelig eksempel på hvordan implementeringen av mer direkte britisk styre fikk konsekvenser for shiaene finner vi i Najaf. Etter at befolkningen drev ut ottomanerne i 1915, som beskrevet i tidligere, hadde byen i stor grad opplevd selvstyre under lokale sjeiker. I 1918 innsatte britene en koloniembetsmann som fratok byens sjeiker deres tidligere privilegier og innsatte en politistyrke sammensatt av menn fra Bagdad og Kut for å holde orden. Kort tid etter ble den nyoppnevnte offiseren myrdet i sitt hjem av menn tilknyttet to av byens ledende familier. Britene svarte med å beleire Najaf i flere uker, til alle mistenkte tilknyttet udåden var blitt utlevert. Tolv av hovedmennene ble henrettet ved henging, og over hundre andre mistenkte sendt til India som krigsfanger.⁸² Shiaenes fant sin posisjon truet av økende britisk dominans, og det fantes åpenbart vilje blant dem til å utfordre denne.

⁷⁹ FO 608/94, “Self Determination in Iraq”, 21. desember 1918

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Sunday Times, 22. august 1920

⁸² Cmd. 1061 (1920), s. 38-40; FO 608/94, “Review of the Civil Administration of al-‘Iraq, 1914-1918”, 25. mars 1919

4.3 Britenes politikk i stammeområdene

I sen-ottomansk tid hadde en rekke landreformer redusert sjeikenes innflytelse over stammebefolkningen betraktelig.⁸³ Denne prosessen skulle overraskende nok britene komme til å reversere. Allerede før okkupasjonen av Irak var fullført innførte britene et nytt lovverk for å regulere stammebefolkningens forhold til staten. Landområder som ble ansett for å falle inn under en stammes kontroll ble nå registrert som eiendom tilhørende stammens ledende sjeik.⁸⁴ Hensikten bak dette ble beskrevet slik: “The policy we pursued was to reconstruct and support the power of the shaikh, making him in turn accept responsibility for his tribe.”⁸⁵

Sjeikene kunne nå leie ut mindre jordområder til stammemedlemmene mot en andel på mellom 30 og 50 prosent av innhøstningen. Vanligvis måtte også stammemedlemmene ta opp lån med svært ufordelaktige rentebetingelser hos sjeikene, blant annet for å få kjøpt såkorn, noe som satte dem i gjeldsforhold de ikke hadde forutsetninger for å noensinne komme ut av. Senere skulle det også vedtas en lov som forbød landarbeidere å si opp sitt arbeidsforhold så lenge de stod i gjeld til jordeier, dermed var en stor del av Iraks stammebefolkning i realiteten redusert til livegne.⁸⁶

Stammebefolkningen fikk også et betydelig svekket rettsvern som følge av innføringen av “The Tribal Criminal and Civil Disputes Regulations” i 1916. Dette var en lov som tillot stammebefolkningen ”å løse sine konflikter i henhold til ærerike tradisjoner” i følge Arnold Wilson.⁸⁷ Loven, som forble i kraft under hele mandatperioden, tillot i realiteten sjeiken å utøve uinnskrenket juridisk makt over alle medlemmer av stammen. I følge Sluglett ble sjeiken gitt fullmakt fra den britiske administrasjonen til å opptre som både dommer og jury i sivile og strafferettslige spørsmål som omfattet medlemmer av stammen, og det ble heller ikke gitt noen mulighet for appell.⁸⁸

Det ser med andre ord ut til å være god dekning for påstanden om at sjeikene ikke lenger regjerte i kraft av egen makt og autoritet eller gjennom sine stammefrenders lojalitet, men i kraft av den makt som var delegert dem fra de britiske styresmaktene.⁸⁹ Ettersom sjeikenes

⁸³ Batatu (1978), s. 74-77

⁸⁴ Sluglett og Farouk-Sluglett (1983), s. 496

⁸⁵ Cmd. 1061 (1920), s. 143

⁸⁶ Sluglett og Farouk-Sluglett (1983), s. 496-500

⁸⁷ Wilson (1930), s. 69

⁸⁸ Sluglett (1976), s. 240

⁸⁹ Sluglett og Farouk-Sluglett (1983), s. 496

posisjon nå avhang av deres forhold til britene ville det derfor gå i mot deres interesser å støtte eventuelle opprørske elementer. Det eneste tilfellet under mandatperioden hvor sjeikene kom i direkte konfrontasjon med britene var under opprøret av 1920. Dog ser deltagelsen i opprøret ut til å ha vært noe motvillig for mange av dem – de ser snarere ut til å ha blitt revet med av begivenhetenes gang - og flere blant dem unnlot også å delta.⁹⁰

⁹⁰ Wilson (1931), s. 311; Cmd. 1061 (1920), s. 143, 147.

5 Opprør mot britene

5.1 Opprøret av 1920

Ettersom britene befestet sin dominans over Irak i årene etter første verdenskrig økte også motstanden mot britisk overherredømme. Årsakene til at denne misnøyen manifesterte seg i opprøret av 1920 er mange og kompliserte, og en inngående analyse av dem vil være utenfor denne oppgavens rekevidde. I det følgende vil jeg nøye meg med å fokusere på hvordan britene forholdt seg til den økende misnøyen i befolkningen, samt den britiske vurderingen av shiaenes rolle i opprøret.

En ofte brukt sydebukk for den feilslåtte britiske politikken som ledet til opprøret er daværende sivilkommisjonær Arnold Wilson. Helt siden sin ankomst i Irak hadde Wilson vært en av de fremste forkjemperne for direkte britisk kontroll, og han befant seg nå i en posisjon hvor hans synspunkter veide tyngre enn noensinne – på tross av motforestillinger både i politiske kretser i London og hos hans egen stab. I et tillegg til et notat, forfattet av hans nære rådgiver Gertrude Bell, skriver Wilson:

*”The fundamental assumption throughout this note and, I should add, throughout the recent official correspondence which has reached me from London, is that an Arab State in Mesopotamia and elsewhere within a short period of years is a possibility [...] My observations in this country and elsewhere have forced me to the conviction that this assumption is erroneous [...]”*⁹¹

Et av argumentene til Wilson for umuligheten av arabisk styre i Irak er at shiaene ikke vil kunne akseptere en administrasjon dominert av sunnier, og at integrasjon av shiaene i statsapparatet ikke vil la seg gjøre:

”[T]he Shiah majority after 200 years of Sunni domination are so little accustomed to hold high office, that any attempt to introduce institutions on the lines desired by the advanced Sunni politicians [...] would involve the

⁹¹ T 1/12469, “India Office. Political situation in Mesopotamia and Syria in late 1919”: report by Miss G.L. Bell and observations by Lieut.Col. A.T. Wilson, acting civil commissioner, 23 Januar 1920

concentration of power in the hands of a few persons whose ambitions and methods would rapidly bring about the collapse of organized Government.”⁹²

Problemet med Wilsons politikk var tilsynelatende at den i for liten grad tilfredstilte noen av partene: Den tillot ikke at sunniene opprettholdt sin politiske innflytelse, men lot heller ikke shiaene profitere politisk på dette (snarere mistet de mye av den autonomien de tidvis hadde nytt under ottomanerne). Dette var sannsynligvis en medvirkende årsak til at sunnier og shiaer gjorde felles sak i motstanden mot det britiske styret - samarbeidet hadde sitt utspring i en felles misnøye med den britiske politikken, snarere enn et felles mål.

Den tilsynelatende utløsende faktoren for de eskalerende urolighetene våren 1920 var kunngjøringen fra San Remo-konferansen om at mandatet for Irak var tildelt Storbritannia. Urolighetene dette utløste kom ikke helt uventet på britene. Gertrude Bell, som i stadig mindre grad delte Wilsons preferanser for direkte britisk styre, skrev i et brev få uker før tildelingen av mandatet:

“I think we're on the edge of a pretty considerable Arab nationalist demonstration with which I'm a good deal in sympathy. It will however force our hand and we shall have to see whether it will leave us with enough hold to carry on here. It's a point on which no one can be certain.”⁹³

Det britene dog tilsynelatende ikke forventet seg var dannelsen av en felles front, på tvers av sekteriske skillelinjer. I en beskrivelse av den militære situasjonen i Irak like forut for opprøret vurdertes situasjonen dit hen at en samlet arabisk befolkning ville kunne utgjøre en formidabel politisk kraft, men at skillet mellom sunni og shia samt mellom nomader og bofaste usannsynliggjorde en slik samling.⁹⁴

En stor del av agitasjonen mot mandatet hadde i første rekke kommet en gruppe sunnier med tilknytning til det militære eller den tidligere ottomanske administrasjonen. Gruppen, som gikk under navnet ”al-Ahd al-Iraq” – ”Pakten” - hadde oppstått blant irakiske offiserer i kretsen rundt Emir Faisal i Damaskus, hvor de hadde tilegnet seg en viss erfaring med

⁹² T 1/12469, “India Office. Political situation in Mesopotamia and Syria in late 1919”: report by Miss G.L. Bell and observations by Lieut.Col. A.T. Wilson, acting civil commissioner, 23 Januar 1920

⁹³ Bell, 10. april 1920, brev til hennes mor

⁹⁴ CAB 1/29, “A preliminary scheme for the military control of Mesopotamia”, Appendix A, 12 mars 1920

selvstendig arabisk styre. I mars 1920 hadde gruppen utropt Emir Abdullah, Feysals bror, til konge over et selvstendig Irak – riktignok uten at dette fikk særlig merkbare ringvirkninger – og i mai samme år ledet gruppen en mislykket ekspedisjon fra Deir el-Zur i Syria, hvis mål var å innta Mosul.⁹⁵ Al-Ahd oppløstes som følge av denne mislykkede operasjonen, samt den påfølgende franske okkupasjonen av Syria, men gruppen hadde bidratt til å gi arabisk-nasjonalistisk ideologi et fotfeste i Irak. Dette skulle få betydning for dannelsen av en annen gruppe, den såkalte ”Haras al-Istiqlal” - Uavhengighetens voktere.

I motsetning til al-Ahd, var medlemmene i Haras al-Istiqlal rekruttert fra et bredere grunnlag. Flertallet utgjordes av shiaer uten tilknytning til det militære og blant gruppens ledere hadde flere tilknytning til det religiøse etablissementet, deriblant Muhammed al-Sadr, sønn av den fremstående Ayatollaen Hassan al-Sadr. Dette utgjorde en ny utfordring for britene. Ikke bare opplevde de en konvergens av motkrefter, men deres manglende innflytelse hos shiaenes ulama vanskeliggjorde dialog med den nye bevegelsen. Gertrude Bell hadde tidligere beskrevet problemet:

*”It's a problem here how to get into touch with the Shi'ahs, not the tribal people in the country; we're on intimate terms with all of them; but the grimly devout citizens of the holy towns and more especially the leaders of religious opinion, the mujtahids, who can loose and bind with a word by authority which rests on an intimate acquaintance with accumulated knowledge entirely irrelevant to human affairs and worthless in any branch of human activity. There they sit in an atmosphere which reeks of antiquity and is so thick with the dust of ages that you can't see through it - nor can they. And for the most part they are very hostile to us, a feeling we can't alter because it's so difficult to get at them.”*⁹⁶

Det synes også å fremgå av Bells beskrivelse at problemet ikke bare var vanskeligheter med å oppnå kontakt, men også en uvilje fra britisk side mot å inkludere et element de tilsynelatende – skal vi tro Bell – oppfattet som bakstreversk. Den sympatien vi tidligere har sett at Bell hadde for nasjonalistenes aspirasjoner favnet tydeligvis ikke alle deler av uavhengighetsbevegelsen.

⁹⁵ Tripp (2002), s. 40

⁹⁶ Bell, 14. mars 1920, Brev til hennes mor

Anti-britiske strømninger kom i økende grad til uttrykk utover våren 1920. I mai måned, under ramadan, ble det holdt en rekke masse møter i vekselvis sunni og shia-moskeer i Bagdad, hvor begge sekters religiøse ritualer ble observert, etterfulgt av politiske taler om uavhengighet for Irak. En britisk agent beskriver i en etterretningsrapport dette sunni-shia samarbeidet som ”et unikt tilfelle i islamsk historie”. De som motsatte seg samarbeidet ble hysjet ned, og fortalt at man måtte forene seg i kampen mot Storbritannia, den felles fienden.⁹⁷ Ofte ble møtene avsluttet i gatene med anti-britiske demonstrasjonstog bestående av flere tusen demonstranter. Parolene som ble benyttet var: ”Ned med Storbritannia, ned med de allierte, ned med imperialistene, ned med de som ber om et mandat over Irak, *Lenge leve Kong Abdullah av Irak!*”⁹⁸ Bagdads jødiske og kristne samfunn ble også forsøkt vervet til den anti-britiske bevegelsen, noe som skal ha skapt stor glede blant disse. Det skal ha blitt sagt at man var britene takk skyldig, da en slik union ikke ville kunnet komme i stand uten dem.⁹⁹ Arnold Wilson kom siden til å anse det som en grov feilvurdering at han ikke på et tidlig tidspunkt hadde satt en stopper for denne bevegelsen.¹⁰⁰

For å forklare shiaenes økende deltakelse i den anti-britiske bevegelsen er det etter min mening nødvendig å ta i betraktning en sentral endring som fant sted i det religiøse lederskapet. Etter stor-mujtahid Khazim Yazdis død i 1919 hadde Mirza Muhammed Taqi Shirazi fremstått som shiaenes fremste religiøse leder. I motsetning til Yazdi, som hadde fulgt en mer tradisjonell politisk nøytral retning, valgte hans etterfølger å anta et tydelig anti-britisk standpunkt – blant annet utstedte han en fatwa som forbød tjenestegjøring i den britiske administrasjonen.¹⁰¹ Årsaken til dette var, i følge Nakash, den trusselen britisk styre utgjorde mot de hellige byenes og ulamas autonomi.¹⁰² Arnold Wilson hevdet målet for ulamas motstand mot det britiske styret var opprettelsen av en teokratisk stat.¹⁰³ Likevel er det lite i kildene som underbygger denne påstanden, det fremmes derimot gjentatte ønsker om et representativt styre under ledelse av en arabisk emir.¹⁰⁴

⁹⁷ FO 371/5076, E 8448, “Situation in Mesopotamia”, Abstract of intelligence, 22. mai 1920

⁹⁸ FO 371/5076, E 8864, “Political situation in Mesopotamia”, Abstract of intelligence, 5. juni 1920

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Wilson (1931), s. 254

¹⁰¹ Cmd. 1061 (1920), s. 144

¹⁰² Nakash (2003), s. 66 og 67

¹⁰³ FO 371/5266, Notes on Arab uprising, “Foreign Office unable to secure services of Major Bray as he is to report on the origins of current unrest in Mesopotamia”; report on unrest, 28. august 1920; Wilson (1931), s. 311

¹⁰⁴ Se for eksempel FO 371/5076, E 8864, Political situation in Mesopotamia, Abstract of intelligence, 5. juni 1920; Cmd. 1061 (1920), s. 144. Se også Vinogradov (1972), s. 136 for diskusjon vedrørende dette.

Videre spilte Shirazis sønn, Muhammed Ridha, en sentral rolle i koordinasjonen av nasjonalistbevegelsen i Bagdad, ulama i de hellige byene og stammebefolkningen i Eufkrat-regionen. Hans arrestasjon i juni 1920 blir ofte ansett som en utløsende faktor for stammebefolkningens opprør mot britene.¹⁰⁵ Arrestasjonen var antakeligvis en medvirkende årsak til at Shirazi kort tid senere utstedte en fatwa som erklærte jihad mot britene en religiøs plikt. Wilson ga følgende beskrivelse av situasjonen:

*”The tribes have been led to believe that it is a holy war and the Chief Mujtahid of Karbala is actively preaching jihad and has sent hundreds of emissaries all over the Middle Euphrates districts in this connexion. The chiefs of tribes in Hilla and Diwaniya Divisions have mostly followed their tribesmen rather than led them. The demands of the rebel leaders so far as formulated are the complete expulsion of the British from Mesopotamia and an “Islamic Kingdom”. To the Mujtahids this means the theocratic state which is their ideal. To the tribes it means no Government at all, or Government by chiefs whom they can ignore at will: to a small minority of townspeople it connotes an Amir.”*¹⁰⁶

Som fremgår av sitatet ovenfor ser det ut til at sjeikene, som nøt godt av sin styrkede posisjon under britene, var nølende til å delta i opprørte, men så seg nødt til å følge sine stammefrender. Ettersom stammebefolkningen tilsynelatende valgte å gå til det skritt å gjøre opprør på eget initiativ, snarere enn å følge sine ledere, skal det heller ikke sees bort i fra at opprøret kan ha skyldtes en misnøye med de nye jordeierlovene som britene hadde innført. Et telegram fra Wilson gir støtte til dette synet:

”I think we must plead guilty of going too far in certain administrative matters affecting tribes-people. The blame for this must be distributed about equally between the Administration and the Shaikhs and other tribal leaders. We have as a matter of policy backed the Shaikhs and supported their authority. They in their turn have tried to place too great a burden upon their tribesmen [...] and incidentally have lined their own pockets very substantially. The Shaikhs

¹⁰⁵ Cmd. 1061 (1920) , s. 145; Tripp (2002), s. 43; Vinogradov (1972), s. 135, note 5

¹⁰⁶ FO 371/5228, E 9849, “Political situation in Mesopotamia”, 13 august 1920

have discovered too late that they did not possess the influence that they were supposed to have over their tribesmen, and are suffering accordingly.”¹⁰⁷

De første væpnede sammenstøtene fant sted ved Rumaytah etter at britene hadde forsøkt å arrestere en lokal sjeik, kjent for sine anti-britiske holdninger, på bakgrunn av at han hadde nektet å betale skatt.¹⁰⁸ Opprøret bredte raskt om seg, og i løpet av sommeren lyktes det opprørerne å ta kontroll over store deler av den shia-dominerte Eufkrat-regionen. Omfanget av opprøret fremgår i den britiske administrasjonsrapporten:

“Outside the perimeter of the Baghdad defences order could not be maintained. The tribes were out for loot and attacked indiscriminately native, merchants and British officers. [...] On the Diyalah a handful of men of the insignificant Karkhiyah tribe cut the railway and attacked Ba'qubah. An initial lack of success in dealing with them convinced them that British military weakness had not been exaggerated, and the whole district was roused in an orgy of plunder. Ba'qubah was abandoned to the mercy of the mob, and the villages higher up the river cut off. The tragic massacre of the administrative staff at Shahraban, after a defence of three days in which the Arab levies stood loyally by their officers and fell with them, was repeated at Kifri. Elsewhere, as the skirts of the revolt widened, successive Political Officers were held in custody by the insurgents, but not otherwise molested.”¹⁰⁹

Først mot slutten av oktober lyktes det britene å gjenvinne kontrollen – i stor grad takket være nådeløs bruk av luftbombardement fra britiske Royal Air Force (RAF). Da hadde opprøret kostet britene 40 millioner pund¹¹⁰ og anslagsvis 6000 irakere og 500 britiske og indiske soldater mistet livet.¹¹¹

Utover høsten, etter hvert som det ble klart at opprøret hadde mislyktes, skal det ved flere anledninger ha blitt gjort forsøk fra stammesjeikene på å få til fredsforhandlinger med britene

¹⁰⁷ Wilson (1931), s. 311

¹⁰⁸ Vinogradov (1972), s. 136

¹⁰⁹ Cmd. 1061 (1920), s. 147

¹¹⁰ Vinogradov (1972), s. 137-138

¹¹¹ Tripp (2002), s. 44

ved å bruke ulama som mellommenn. Bell skriver: "the tribes have repeatedly asked that negotiations should be conducted through the premier mujtahid, at whose orders they would lay down arms."¹¹²

Dette ble dog kontant avvist fra britenes side, da det ble hevdet at ulama, hvorav flertallet var iranske borgere, ikke kunne tillates å fungere som et "Imperium in Imperio" da dette ville skade Iraks nasjonale interesser.¹¹³ I denne forbindelse var det viktig å bryte ned båndene mellom ulama og stammebefolkningen, for å svekke førstnevntes innflytelse. Dessuten var det nødvendig for britene å statuere et eksempel ovenfor opprørerne:

*"the tribes must be made to submit to force. In no other way was it possible to make them surrender their arms or teach them that you mustn't lightly engage in revolution, even when your holy men tell you to do so. [...] The claim of the 'ulama to loose and bind is one of the most formidable problems of the Arab state; the refusal to recognize their political authority is unmitigatedly to the good and I hope it may clip their wings."*¹¹⁴

Denne "vingeklippingen" av shiaenes religiøse lederskap og pasifiseringen av stammebefolkningen skulle komme til å stå sentralt i den britiske politikken ovenfor shiaene i årene som fulgte. At dette kunne synes noe paradoksalt - tatt i betraktning at britene fra høsten 1920 av søkte å gi et inntrykk av økt irakisk selvstyre – synes ikke å ha gått Bell forbi:

"it's difficult to be burning villages at one end of the country by means of a British army, and assuring people at the other end that we really have handed over responsibility to native ministers"

5.2 Opprørets konsekvenser for britenes forhold til shiaene

Opprøret hadde tydelig demonstrert at direkte kontroll over Irak ville koste britene dyrt. Arnold Wilsons politiske linje hadde vist seg å være en fiasko, noe en scene mellom Wilson og Bell sommeren 1920 illustrerer godt. På et tidspunkt da de anti-britiske demonstrasjonene er i ferd med å eskalere ut av kontroll skal Wilson ha rasende ha skreket til Bell under et

¹¹² Bell, 29. November 1920, Brev til hennes far.

¹¹³ FO 371/6349, E1011, "Intelligence report", 15. november 1920

¹¹⁴ Bell, 29. November 1920, Brev til hennes far

møte: "You've done more harm than anyone here. If I hadn't been going away myself I should have asked for your dismissal months ago - *you and your Amir!*"¹¹⁵

Bell var på sin side heller ikke nådig i sin senere omtale av Wilson og hans rolle under opprøret. I januar året etter skriver hun i et brev til sin far:

*"if we had begun establishing native institutions two years ago! by now we should have got Arab govt and an Arab army going; we should have had no tribal revolt; all the money and lives wasted this year would have been saved. Damn AT Wilson."*¹¹⁶

Hjemme i Storbritannia var kritikerne ikke nådige mot det de anså som en fullstendig mislykket politikk i Irak. T. E. Lawrence publiserte sensommeren 1920 en rekke avisinnlegg som i sterke ordelag fordømte den britiske fremferden i Irak.

*"The Government we have set up is English in fashion, and is conducted in the English language. So it has 450 British executive officers running it, and not a single responsible Mesopotamian. In Turkish days 70 per cent of the executive civil service was local. Our 80,000 troops there are occupied in police duties, not in guarding the frontiers. They are holding down the people. In Turkish days the two army corps in Mesopotamia were 60 per cent Arab in officers, 95 per cent in other ranks. This deprivation of the privilege of sharing the defence and administration of their country is galling to the educated Mesopotamians. It is true we have increased prosperity - but who cares for that when liberty is in the other scale? They waited and welcomed the news of our mandate, because they thought it meant Dominion self-government for themselves. They are now losing hope in our good intentions."*¹¹⁷

Gertrude Bell delte antakeligvis en del av Lawrences synspunkter ("the fact that we are really guilty of an initial mistake makes it very difficult to answer letters like those of T.E.

¹¹⁵ Bell, 14 juni 1920, Brev til hennes far. Min utheving.

¹¹⁶ Bell, 21. januar 1921, Brev til hennes far.

¹¹⁷ The Times, 22. juli 1920, Letter to the editor.

Lawrence”¹¹⁸). Men likevel mente hun kritikken var urettferdig, og at situasjonen var langt mer kompleks enn det Lawrence gav inntrykk av.

“We have got a difficult enough task before us in this country; he is making it more difficult by leading people to think that it's easy. How can it be easy when you're called upon to reconcile the views and ideals of a tribal population which hasn't changed one shade of a thought during the last 5000 years, and of a crude and impatient band of urban politicians who blame you for not setting up universities?”¹¹⁹

Det var dog åpenbart at videre direkte britisk styre ikke var en farbar vei å gå. Percy Cox returnerte til Bagdad i oktober 1920, hvor han avløste Arnold Wilson, og umiddelbart begynte arbeidet med å konstruere en administrasjon med et tydeligere irakisk preg. For å lykkes i dette arbeidet valgt britene derfor å henvende seg til den urbane politiske eliten Bell refererer til ovenfor. Naqiben av Bagdad Abd al-Rahman al-Khailani,¹²⁰ en 80 år gammel ortodoks sunni-leder fra en fremstående familie, ble bedt om å danne en overgangsregjering. Ikke overraskende var shiaene kraftig underrepresentert blant ministrene naqiben plukket ut; kun én eneste shia ble tildelt ansvar for et ministerium¹²¹ – ministeriet for utdanning og helse, som heretter ble den ”faste” ministerposten for shiaene under mandatperioden.

Shiaenes underrepresentasjon i den nye administrasjonen hadde flere årsaker, men det er ikke til å komme utenom at eksklusjonen i stor grad skyldtes en bevisst politisk strategi fra britenes side. Ved å be Naqiben – en representant for den gamle eliten, som hadde stått utenfor vårens uavhengighetsbevegelse – om å danne en ny irakisk administrasjon, tok britene et aktivt valg om å støtte den gamle politiske eliten. Bell skriver om Naqiben, i forkant av den nye regjeringsdannelsen: “he has a good hearty loathing for all Shi'ahs and the "united Islamic front" which the nationalists were preaching seemed to him nothing short of the very devil.”¹²²

¹¹⁸ Bell, 19. September 1920, Brev til hennes far.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ ”Naqib” er en politisk-religiøs tittel som benyttes av den lokale lederen for familier som hevder å være etterkommere av profeten Muhammed – de såkalte ”ashraf”. Se Batatu (1978), s. 153-210 for en omfattende beskrivelse av den status al-ashraf hadde i Irak.

¹²¹ CAB 27/206, “Report by High Comissioner on the Finances Administration and Condition of the Iraq October 1st”, 1920 to March 31st, 1922

¹²² Bell, 30. august 1920, Brev til hennes far.

Naqibens manglende kjærlighet for shiaene skyldtes antakeligvis deres rolle i opprøret den foregående sommeren, som tydelig hadde demonstrert for den tradisjonelle sunni-eliten hvilken trussel shiaene kunne utgjøre mot deres posisjon:

*“The rising in Diyalah made a painful impression on the notables of Baghdad, most of whom have large estates on the Diyalah canals. The tribes did not hesitate to lay hands on their grain stores and fruit, proceedings which led to a remarkable revulsion of feeling among those who had taken part in the early stages of the nationalist movement. The Naqib of Baghdad was not far from expressing public opinion when he observed: "We have seen what has never been seen before, and we have learnt from it."*¹²³

Det er tydelig at Bell verdsatte både den “sunne forakten” naqiben hadde for shiaene, og hans frykt for en ”forent islamsk front” av sunnier og shiaer. Hun skriver i et senere brev:

*“The Shi'ah problem is probably the most formidable in this country [...] [I]f you're going to have anything like really representative institutions - always remember that the Turks hadn't; there wasn't a single Shi'ah deputy - you would have a majority of Shi'ahs. [...] We as outsiders can't differentiate between Sunni and Shi'ah, but leave it to them and they'll get over the difficulty by some kind of hanky panky, just as the Turks did, and for the present it's the only way of getting over it. I don't for a moment doubt that the final authority must be in the hands of the Sunnis, in spite of their numerical inferiority; otherwise you will have a mujtahid-run, theocratic state, which is the very devil.”*¹²⁴

Problemet britene stod ovenfor var altså hvordan de skulle kunne innføre et tilsynelatende representativt styre, men likevel klare å holde shiaene utenfor. I følge Bell skulle løsningen være å ”gjøre som tyrkerne gjorde” og overlate problemet til lokale krefter – altså den gamle eliten av sunnier. Videre argumenterte hun for nødvendigheten av at Mosul-provinsen, hvor sunni-kurdere utgjorde majoriteten av befolkningen, måtte forbli en del av Irak for å

¹²³ Cmd. 1061 (1920) , s. 147

¹²⁴ Bell, 3. oktober 1920, Brev til hennes far.

opprettholde en viss sekterisk balanse.¹²⁵ Mye tyder på at den britiske tilbakeholdenheten med å inkludere shiaene skyldtes rollen shiaene hadde spilt under opprøret, samt britenes tilsynelatende manglende evne til å influere mujtahidene. En rapport fra høykommissæren vedrørende administrasjonen av Irak bidrar til dette inntrykket:

*"[W]hen the failure of the resort to arms had been proved beyond doubt, men called to mind and openly expressed the maxim that doctors of divinity should properly be precluded from taking part in the politics of this world by their pre-occupation with matters appertaining to the next."*¹²⁶

Man skal heller ikke se bort fra at britene så verdien av å favorisere sunniene på bekostning av shiaene for å motarbeide den "islamske enheten" demonstrasjonene sommeren 1920 hadde frembrakt. I en militær rapport vedrørende årsakene bak opprøret hevdes det at britene i for stor grad hadde lyktes med å føre sunnier og shiaer sammen:

"[T]he blood-feuds between tribes, which in pre-war times enabled the Turks to play off tribe against tribe, have been killed by the years [of] British administration.

*Our administration in this respect has been so effective as to accomplish the miracle of an accommodating Shiah and Sunni settlement, thus adding to the difficulties of the situation still further."*¹²⁷

Bell noterer seg noe senere, tilsynelatende ikke uten en viss tilfredsstillelse, at: "The Sunni-Shiah reconciliation has come a terrific cropper. The Sunnis all go about protesting that the revolt was solely due to those rogues of Shi'ahs."¹²⁸

Samtidig er det også ting som tyder på at britene på sikt ønsket å inkludere shiaene i større grad; stammebefolkningen, som i hovedsak bestod av shiaer, utgjorde størstedelen av befolkningen¹²⁹ og kunne på sikt ikke ekskluderes fra den politiske prosessen, skulle den

¹²⁵ Bell, 3. oktober 1920, Brev til hennes far. På dette tidspunkt pågikk fremdeles diskusjoner vedrørende hvilke territorier som skulle inkorporeres i en irakisk stat..

¹²⁶ CAB 27/206," Report by High Commissioner on the Finances Administration and Condition of the Iraq October 1st, 1920 to March 31st, 1922"

¹²⁷ FO 371/5229, E 10923, "Situation in Mesopotamia", 26. august 1920

¹²⁸ Bell, 12. september 1920, Brev til hennes far.

¹²⁹ Batatu (1978), s. 40

lokale administrasjonen lykkes.¹³⁰ Likevel forble et mer inkluderende statsapparat lite annet enn en drøm, så lenge det britiske mandatet varte.

“Oh, if we can pull this thing off! rope together the young hotheads, and the Shi'ah obscurantists, and enthusiasts like Ja'far, polished old statesmen like Sasun, and scholars like Shukri - if we can make them work together and find their own salvation for themselves, what a fine thing it will be. I see visions and dream dreams.”¹³¹

¹³⁰ Bell, 18. desember 1920, Brev til hennes far.

¹³¹ Bell, 1. november 1920, Brev til hennes far. Jafar al-Askari var en av Faisals nærmeste, og to ganger innehaver av statsministerposten under mandatet. Sasun Effendi Haskail var finansminister i overgangsregjeringen, og i følge Bells beskrivelse ”a tall white-haired Jew, talking excellent English. He has been a deputy since 1908 and was a year in the Turkish Cabinet. He is, I think, the ablest man here” (Bell, 3. oktober 1920, Brev til hennes far). Shukri al-Alusi var en wahhabi-sympatiserende alim fra Bagdad.

6 Innføringen av kongedømmet

6.1 Lokale kandidater til tronen

Oppnevningen av en lokal overgangsregjering var en følge av at britene så seg nødt til å revurdere sin posisjon i Irak. Likevel var det fremdeles uklart hva dette i praksis ville innebære. En rekke strategier for den fremtidige britiske tilstedeværelsen ble nå diskutert. En strategi som ble diskutert var muligheten for å oppgi mandatet og trekke alle britiske styrker tilbake til Basra. Dette synet, som blant annet kom til uttrykk fra militære hold, møtte dog motstand fra sentrale britiske politikere, blant annet på bakgrunn av det tap av prestisje en slik tilbaketrekning ville medført – ikke minst ovenfor den enorme muslimske befolkningen i resten av Det britiske imperiet.¹³²

Et annet element som stod sentralt i den britiske diskusjonen rundt Iraks fremtid var oppnevningen av et fremtidig statsoverhode. Naqiben hadde kunnet fungere som overhode for en overgangsregjering, men var grunnet sin høye alder ikke en mann man kunne bygge et politisk langsiktig samarbeid med. Enn videre gjorde antakeligvis hans stilling som representant for ortodoks sunni-islam, samt mangelen på oppnevninger av shia-statsråder til overgangsregjeringen, at han i liten grad fremstod som presentabel ovenfor shiaene. Naqiben selv mente riktignok at shiaene ikke så på ham med annet enn kjærlighet og respekt. Dette var dog ikke gjensidig, og det er ikke usannsynlig at britene kan ha ansett naqiben og hans tidligere nevnte ”sunne forakt” for shiaene som en mulig kilde til sekterisk konflikt:

*“[The Shi’ahs] love and respect me and I am regarded by them as their Shaikh. But turn your eyes on the pages of history and you will see that the salient characteristics of the Shi’ahs is their levity (Kiffah). Did they not themselves murder Musa Ibn ‘Ali whom they now worship as a God? Idolatry and mutability are combined in them. Place no reliance upon them.”*¹³³

En annen lokal kandidat britene vurderte som nytt statsoverhode var Sayid Talib fra Basra. Talib kom fra en fremstående sunni-familie, og hadde forut for første verdenskrig etablert seg som den ledende politiske skikkelsen i Basra, samt en ivrig forkjemper for lokalt selvstyre

¹³² Se bl.a. FO 371/6349, E277, “Withdrawal from Mesopotamia and Future Ruler”, 6. januar 1921; FO 371/6349, E318, “Withdrawal from Mesopotamia”, 7. januar 1921; CAB 27/206, “Report Proceeding and Memoranda of Cabinet Committee on Iraq 1922-23”; Visser (1997), s. 47-54

¹³³ FO 608/94, “Review of the Civil Administration of al-‘Iraq, 1914-1918”, 25. mars 1919, Appendix I, s. 10

under ottomanerne.¹³⁴ Etter å ha returnert fra eksil i India og Egypt i 1920 fremsto Talib som en av de fremste lokale støttespillerne til det britiske mandatet og en viktig alliert for britene.¹³⁵ Han var også blitt vurdert til stillingen som leder for overgangsregjeringen, men måtte ta til takke med posten som innenriksminister. Britene var inneforstått med at Talib var en politisk opportunist - Gertrude Bell beskrev ham som "the cleverest and perhaps the greatest rogue unhung."¹³⁶ Likevel ser det ut til at de i utgangspunktet kunne vært villige til å støtte ham, hadde det ikke vært for hans manglende popularitet blant befolkningen:

*"I believe, and Sir Percy now thinks, that to call on S. Talib would be an almost fatal error, but you can't pass him over and call on someone else. In spite of all our warnings to him that he must make his own position and that we can't help him to make it, he thinks we ought to back him and force him on the country. He is now pulling every string he can think of to make himself acceptable. If he genuinely could make himself acceptable, nothing, from our point of view, would be more heaven-sent, but I know he can't. It isn't for nothing that my office has been flooded with people of every political opinion for the last week. The most violent against him are the extreme nationalists, with some of whom I am still in touch."*¹³⁷

Utover høsten 1920, ettersom det ble tydeligere at Talib ikke ville finne støtte hos britene til sitt kandidatur, var det likevel til de overnevnte "ekstreme nasjonalistene" han valgte å henvende seg. Blant annet truet han med å gå av som minister såfremt regjeringen ikke innvilget amnesti til opprørslederne som hadde måttet rømme landet etter sommeren. Bell gir følgende forklaring på denne strategien:

*"He expects this will be turned down by the Naqib. He will then be able to pose as the true patriot who though ready to work with the English found it impossible to do so - the truth being that he has found that we do not intend to impose him on the country against its wish and he hopes to rally all the extremist element, and even the true nationalist element to himself."*¹³⁸

¹³⁴ Visser (1997), s. 11-15

¹³⁵ Cmd. 1061 (1920), s. 142; Wilson (1931), s. 266

¹³⁶ Bell, 23. februar 1920, Brev til hennes mor.

¹³⁷ Bell, 17. oktober 1920, Brev til hennes far.

¹³⁸ Bell, 29. november 1920, Brev til hennes far

Det ser ut til at Talib til dels oppnådde den ønskede effekten med sin fremgangsmåte, ved at han lyktes vinne støtte hos nasjonalistene.¹³⁹ Samtidig ser dette spillet ut til å ha økt britenes skepsis ovenfor Talib, og hans karriere fikk en brå slutt i april det påfølgende året da britene i ett overraskende trekk – og på uklart grunnlag - valgte å arrestere ham og deportere ham til Sri Lanka.¹⁴⁰

Hvorvidt man kan snakke om sjeiken av Muhammarah (Khorramshahr), Khazal Ibn Haji Jabir Khan, som en tredje lokal kandidat til rollen som nytt irakisk statsoverhode er diskutabelt.¹⁴¹ Lite tyder på at han hadde noen reell sjanse. Det som likevel gjør hans kandidatur – eller snarere avvisningen av dette – interessant, er sjeikens bakgrunn som shia og iransk borger. Britene betraktet åpenbart sjeiken som en lojal alliert i besittelse av personlige kvalifikasjoner som Naqiben og Sayid Talib manglet.¹⁴² Allerede i 1918 hadde mulighetene for å oppnevne sjeiken til Emir over Meopotamia blitt diskutert i London. Det man da hadde kommet frem til var at sjeikens status blant shia-befolkningen i Basra-regionen kunne gjort ham til en populær regent i denne delen av landet, men at han ville vært den ”verst tenkelige kandidaten” for sunniene i Bagdad, og dermed måtte ansees som uaktuell som statsoverhode for et samlet Irak.¹⁴³ For øvrig er det interessant å merke seg at hans status som persisk statsborger – av arabisk etnisitet – ser ut til å ha diskvalifisert hans kandidatur. Utenriksminister Balfour uttalte at ”His Majesty’s Government consider that the status of Sheikh as Persian subject disqualifies him from Amirate of Iraq.”¹⁴⁴ Dette på tross av at irakisk nasjonalitet ikke ser ut til å ha vært et kriterium for andre kandidater. Da naqiben av Bagdad senere motsatte seg Faisals kandidatur på bakgrunn av dennes manglende tilknytning til Irak fikk han bestemt svar på tiltale:

¹³⁹ FO 371/6349, E2172, *Situation in Mesopotamia*, 18. februar 1921; Bell, 4. desember 1920, Brev til hennes far.

¹⁴⁰ Se: Bell, 17. april 1921, Brev til hennes far. Muligens bunnet arrestasjonen i at britene fryktet at Talib ville forsøke å snikmyrde Faisal.

¹⁴¹ “The two most prominent and probably the two only candidates from inside Irak, would be Sayyid Talib, whom the best elements do not want, and the Naqib who, in speaking with me has always disclaimed any ambitions for himself, but who might be inclined to accept the role in the interests of his family.” Percy Cox i FO 371/6349, E277, “Withdrawal from Mesopotamia and Future Ruler”, 6. januar 1921. Muligens skyldes sjeikens utelatelse at han formelt var iransk statsborger. Sluglett inkluderer likevel sjeiken som en av tre lokale kandidater (Sluglett (1976), s. 67)

¹⁴² CAB 27/24, War Cabinet, Eastern Committee, “Minutes of Meeting”, Annex, 26. desember 1918, Cmd. 1061 (1920), s. 2; Wilson (1930), s. 65

¹⁴³ CAB 27/24, War Cabinet, Eastern Committee, “Minutes of Meeting”, Annex, 26. desember 1918

¹⁴⁴ Ibid.

*“Sir Percy [...] told him firmly in response to his reiterated principle of “Iraq for the Iraqis” that he could not agree that the people were not at liberty to choose a leading Arab who was not an inhabitant of Mesopotamia.”*¹⁴⁵

Da debatten om Iraks nye statsoverhode var på sitt heteste, våren 1921, anbefalte Percy Cox personlig sjeiken om å ikke fremme sitt kandidatur, med henvisning til at det ville være en bortkastet investering av tid og penger.¹⁴⁶ Dette var antakeligvis mer enn bare et velment råd. I ettertid virker det åpenbart at britene hadde bestemt seg for hvilken kandidat de ønsket å se på tronen. På tross av gjentatte forsikringer om at det viktigste var irakernes selvbestemmelsesrett, viser for eksempel arrestasjonen av Talib at de ikke ville la noe komme i veien for oppnevningen av ”sin” kandidat. Bell gjør det tydelig klart, at sjeikens kandidatur er uakseptabelt:

*“As regards the Sh. of Muhammarah I don't hesitate to say that he is unsuitable since his candidature would break up Mesopotamia - he would never be accepted in the north; and I think in this matter I have only anticipated Sir Percy who intends to come out into the open and quash the Shaikh. He has a certain following among Shi'ahs, especially in Karbala and Najaf where he has distributed a good deal of money lately "for pious objects" but his only real argument at any time would be to urge the Shi'ahs not to accept a Sunni and such an appeal to Islamic jealousies is the last one would wish to encourage.”*¹⁴⁷

I juni samme år gjorde sjeiken det klart at han ikke ville fremme noe kandidatur, og ser med dette ut til å forsvinne fra den politiske arena i Irak. Tilsynelatende valgte altså britene å politisk marginalisere en sekulær, britisk-vennlig shia-leder. Dette er verdt å merke seg, ettersom shiaenes underlegne posisjon ofte forklares fra britisk hold som et resultat av deres mangel på ledere. Eksempelvis beklager Bell seg noen måneder senere over at ”capable Shi'ahs grow on very few bushes.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ Bell, 17. april 1921, Brev til hennes far.

¹⁴⁶ Bell, 12. april 1921, Brev til hennes far.

¹⁴⁷ Bell, 17. april 1921, Brev til hennes far.

¹⁴⁸ Bell, 11. September 1921, Brev til hennes far.

6.2 Oppnevnelsen av Faisal

Til syvende og sist ser det ut til at det kun eksisterte én eneste reell kandidat til den irakiske tronen. Dette på tross av at denne manglet lokal tilknytning til Irak, og på tross av protester både fra Naqiben og Sayid Talib.¹⁴⁹ I mars 1921 ble en politisk konferanse om Irak, under ledelse av Winston Churchill, holdt i Kairo. Her ble det besluttet å installere Faisal, sønn av Sharifen av Mekka og leder for den arabiske revolten, som emir over Irak (eller som det senere ble offentlig presentert: Den britiske regjeringen ville ikke "legge noen hindringer i veien for hans kandidatur"¹⁵⁰).

På tross av hans nære tilknytning til sunni-islam, i kraft sin familie, antok britene at Faisal likevel ville være en akseptabel kandidat blant shia-befolkningen. Dette skyldtes delvis at han kom utenfra, og dermed ikke var en del av det tradisjonelle sunni-etablisementet, men britene mente også at hans slektskap til Profeten Muhammed ville appellere til shiaene:

"From a religious point of view Faisal should be acceptable to the inhabitants of Mesopotamia although he is Sunni.

The majority of Irak are Shiahhs. The last of the true descendants of the Prophet disappeared in 878 while still a boy. The Shiahhs believe that he will reappear in time and establish the Universal Khaliphate.

Faisal would apparently be accepted as a descendant of the Prophet by the Shiahhs, and as such would be acceptable to them."¹⁵¹

På tross av at de overnevnte vurderingene kan se ut til å bygge på en noe misforstått sammenblanding av imamatets betydning i shia-islam og generell respekt for Profetens etterkommere, kan de allikevel ikke avfeies fullstendig. Mye tyder på at det også blant shiaene eksisterte en spesiell respekt for Sharifen av Mekka og hans familie.¹⁵² Mer spekulativ er dog en tidligere beskrivelse av Faisals forhold til shia-islam, gitt av T. E. Lawrence. I en artikkel i den hemmelige etterretningsjournalen *The Arab Bulletin* gir

¹⁴⁹ FO 608/94, "Review of the Civil Administration of al-'Iraq", 1914-1918, 25. mars 1919, Appendix I, s. 10-11; Bell, 17 April 1921, Brev til hennes far.

¹⁵⁰ FO 371/6351, gjengitt i Sluglett (1976), s. 68

¹⁵¹ WO 32/5619, OVERSEAS: Mesopotamia (Code 0(AF)): "Proposal to make Emir Faisal first King of Mesopotamia", 17. februar 1921

¹⁵² I 1924 ble det hevdet at shiaene ville akseptere Sharifen som Kalif, på tross av at Kalifatet ikke er anerkjent i shia-islam: "On Friday King Husain's name as Khalif was read for the first time at midday prayer. The strange thing is that the Shi'ahs are now joining in. They say that since he is a true descendant of the Prophet they don't mind accepting him too." Bell, 18. mars 1924, Brev til hennes far.

Lawrence en høyst uvanlig karakteristikk av Faisals religiøse ståsted: ” Faisal is not a formalist, and tends to an undefined undogmatic position, *more Shia perhaps than Sunni*, but vague.”¹⁵³

Shiaenes holdning til Faisals kandidatur ser ut i utgangspunktet ut til å ha vært avventende. Ettersom det under opprøret i 1920 hadde blitt agitert heftig for en sønn av sharifen som emir over Irak var det vanskelig for shiaene å stille seg uttalt fiendtlige til Faisals kandidatur. Likevel var det heller ingen tegn til begeistring blant dem, og like etter Faisals ankomst sommeren 1921 virker Bell usikker på shiaenes ståsted:

*”I’ve still in the back of my mind got a doubt about the Shi’ah ‘alims and mujtahids, confound them. We can do very very little with them. Faisal thinks he has got them and I hope he is right. But there are more splits and jealousies among them than he knows of, and I fear he may have got only a bit of them. That however, is on the knees of the gods - or the devils.”*¹⁵⁴

Denne usikkerheten var tilsynelatende gjensidig fra shiaenes side. Bell beskriver et møte med en shia som har problemer med å se logikken i den nye politiske linjen britenes støtte til Faisal innebar:

*“A bewildered little saiyid from Najaf way came to see me one day, and told me his hopes and fears. He was very shy at first but opened out after a bit - I’ll send you a copy of my notes on his talk. He left me feeling that it wasn’t astonishing that they don’t know what we’re up to. First we imprison them for saying they want ‘Abdullah and then we encourage them to ask for Faisal! One of my best informants about affairs in Baghdad, when he relates his conversations with people who inquire what he thinks the British Govt wants, generally gives as his share in the conversation this answer: "Wallahi, my brother! who knows what is in their minds?"*¹⁵⁵

¹⁵³ Arab Bulletin, 12. august 1917. Min utheving.

¹⁵⁴ Bell, 10. juli 1921, Brev til hennes far.

¹⁵⁵ Bell, 8. mai 1921, Brev til hennes mor.

Faisals ankomst brakte også med seg et generelt amnesti for de landflyktige opprørslederne fra 1920, slik at ledende shiaer som Muhammed al-Sadr nå kunne returnere til Irak. Sistnevnte ser ut til å ha arbeidet for å få i stand et samarbeid med Faisal, med en målsetning om å redusere den britiske innflytelsen i Irak.

[Faisal's] more ardent adherents, egged on I think by Saiyid Mhd Sadr [...] composed a formula of allegiance in which there was a great deal of talk of an absolutely free and independent Iraq and proceeded to circulate it broadcast for signature."¹⁵⁶

Dette skapte åpenbart et dilemma for Faisal, ettersom hans posisjon var basert på britisk støtte, samtidig som han ikke kunne fremstå som en motstander av et fritt Irak. Verre ble det ettersom flere representanter for ulama gjorde det klart at deres støtte til Faisal var betinget av at han ville arbeide for å frigjøre Irak fra britisk dominans.¹⁵⁷ Faisal, på sin side, søkte tilsynelatende å vinne tillitt hos shiaene på grasrotplan, noe blant annet hans deltagelse ved Ashura-markeringen i Kazimayn, kort tid etter å ha blitt kronet til Emir, bevitner.¹⁵⁸ Samtidig ser det ut til at Faisals skepsis mot ulamaen og dennes involvering i politiske spørsmål er økende.

I desember 1921 stoppet britenes nyoppnevnte representant til Iran, Percy Lorraine i Bagdad, på vei til sin nye stilling i Teheran. Her refererte han fra et interessant møte med Faisal. I følge Faisal skyldtes de politiske problemene Storbritannia hadde støtt på i Iran i hovedsak ulamaens innflytelse på det politiske liv, og at dette gjaldt ulamaen i Najaf og Karbala, så vel som ulamaen internt i Iran:

*"His Majesty expressed strongly the opinion that until the influence of the Ulama was broken no satisfactory progress could be made in Persian [nor Iraqi] affairs."*¹⁵⁹

¹⁵⁶ Bell, 16. juli 1921, Brev til hennes far.

¹⁵⁷ Bell, 31. juli 1921, Brev til hennes far. Se også: Sluglett (1976), s. 305; Nakash (2003), s. 77

¹⁵⁸ Bell, 17. september 1921, Brev til hennes foreldre.

¹⁵⁹ FO 371/7802, E414, *Persian Affairs*, 10. desember 1921. Henvisningen til Irak er notert i margin for hånd, og det kan derfor ikke utelukkes at dette er et senere tillegg fra en britisk tjenestemann.

Faisal forslag til hvordan ulamaens innfyttelse kunne svekkes var å øke tilgangen på sekulær utdanning, samt å arbeide for å skape intern splittelse i ulamaen. Særlig sistnevnte strategi skulle siden vise seg å være av betydning.

7 Ulamas rolle

7.1 Boikott av den politiske prosessen

En av de fremste talsmennene blant shiaene for redusert britisk innflytelse i Irak var Mahdi al-Khalisi, en fremtredende mujtahid fra Kazimayn. Khalisi hadde tidlig gjort det klart at hans støtte til Faisal var betinget av hvorvidt sistnevnte evnet å frigjøre Irak fra britisk kontroll. Etersom Faisal tvert i mot var avhengig av britenes støtte for å opprettholde sin posisjon økte al-Khalisis misnøye med hans regime. I april 1922 bidro al-Khalisi til å arrangere en konferanse i Karbala, hvis uttalte formål var å danne en forsvarsallianse mot angrep på de hellige byene fra Saudi-Arabia. I realiteten ser det snarere ut til at konferansens egentlige formål var et ønske fra ulama om å styrke sin posisjon blant stammebefolkningen for siden å benytte denne som politisk pressmiddel ovenfor regjeringen.¹⁶⁰ På konferansen ble fem politiske krav fremsatt, hvorav kun ett berører trusselen fra Saudi-Arabia:

- ”1) *That the British should recognize complete independence with no mandate.*
- 2) *The immediate convocation of the National Assembly.*
- 3) *Half the Cabinet to be Shia.*
- 4) *Half Government officials to be Shia.*
- 5) *Declaration of a jihad against the Wahhabis.*”¹⁶¹

På tross av at verken konferansen eller listen over krav fikk noen videre betydning er det interessant å merke seg den endringen i den politiske mentaliteten som tilsynelatende har funnet sted blant deler av ulama. I tillegg til motstand mot britene virker det nå også å ha oppstått misnøye med den irakiske regjeringen under Faisal, og dette på sekterisk grunnlag. Under naqibens overgangsregjering eksisterte også en viss misnøye med mangelen på shia-representanter, men det som nå kom til uttrykk var et konkret krav om proporsjonal representasjon.

Utover våren fortsatte agitasjonen mot britene og regjeringen, anført av al-Khalisi. I særlig grad rettet protestene seg mot den såkalte *Anglo-Irakiske traktaten*. Traktatens formål var å klargjøre forholdet mellom de to statene, hvilket i praksis betydde at den skulle formalisere

¹⁶⁰ Se Nakash (2003), s. 78-79

¹⁶¹ Abstract of Police Intelligence, 8. april 1922, gjengitt i Sluglett (1976), s. 306

det britiske overherredømmet over Irak. Grunnet den politiske motstanden mot traktaten, samt en tilsynelatende motvilje også fra Faisal sin side mot å gi avkall på så stor grad av selvråderett, ble det bestemt at den endelige ratifiseringen av avtalen skulle overlates den irakiske grunnlovsforsamlingen.¹⁶² Problemet var at denne forsamlingen enda ikke var opprettet, men skulle velges ved folkeavstemning samme høst. Kort tid før denne avstemningen skulle avholdes utstedte al-Khalisi, samt Muhammed Hussein Nayini og Abu al-Hasan Isfahani - de fremste mujtahidene fra henholdsvis Karbala og Najaf – fatwaer som forbød muslimer å stemme ved valget:

*"We have passed judgement against the elections. Whoever takes part in them are fighting God, the Prophet, and the Imams, and will not be buried in Muslim cemeteries."*¹⁶³

Effekten av fatwaene var omfattende, og i månedsvis ble valgforberedelsene stående på stedet hvil, samtidig som agitasjonen mot britene og - i økende grad - Emir Faisal tiltok i styrke. Al-Khalisis sønn - som sommeren 1922, sammen med Muhammed al-Sadr, hadde blitt rådet til "å forsvinne til Iran for sin helses skyld" av Percy Cox¹⁶⁴ - publiserte i februar et voldsomt angrep på Faisal, med beskyldninger om at han satte sin egen posisjon over det irakiske folks interesser:

*"It appears that the Amir, not satisfied with sacrificing his nation and country will sacrifice the faith and holy law of his forefathers too to his imaginary position and so secure the greater pleasure and satisfaction of the English."*¹⁶⁵

Da forholdet mellom Tyrkia og Storbritannia tilspisset seg våren 1923, og tyrkerne økte sitt militære nærvær langs Iraks nordlige grense ble en ny fatwa utstedt som erklærte det ulovlig å

¹⁶² CO 935/1/13, "Report of the High Commissioner on the Development of Iraq, 1920-1925" i "Correspondence regarding the admission of Iraq to membership of the League of Nations", 1. august 1926.

¹⁶³ Gjengitt i Nakash (2003), s. 79-80

¹⁶⁴ CO 935/1/13, "Report of the High Commissioner on the Development of Iraq, 1920-1925" i "Correspondence regarding the admission of Iraq to membership of the League of Nations", 1. august 1926; Bell (1953), s. 268, (Historical Summary by Percy Cox)

¹⁶⁵ FO 371/9003, "Agitation against Mandate by Moslem priests: activity of Mudarris and El-Khalisi", 22. februar 1923

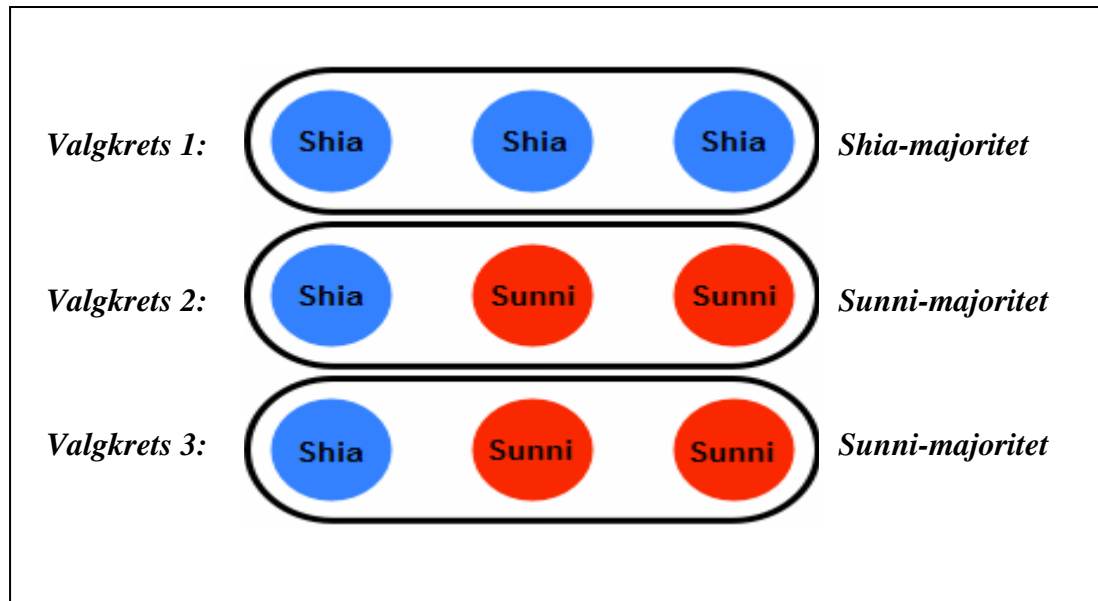
bistå regjeringen mot en eventuell tyrkisk invasjon.¹⁶⁶ Situasjonen begynte åpenbart å bli utålelig for britene, som i en etterretningsrapport ga følgende analyse av ulamas motiver:

”It is inetersting at this stage to speculate as to why the ’Ulema have shown themselves so persistently hostile to the King and to the elections. They seem to be moved by several motives. First they desire a weak Government which will allow their ignorant theocracy to rule the tribes and to exploit them. They fear that, if the elections take place and an elected assembly sits to ratify the British treaty, to pass an Organic Law and to validate the measures of the Provisional Government, the King and the Iraq Government will be able to claim that their authority is based on the will of the people and will gain in strength and no longer have to defer to the Ulema. They believe that the Turks would be better for their interests, because they would inevitably be weak. Secondly they feel that, if the Iraq Government continues as at present constituted, the Shi’ahs will have no influence in it. The Electoral Law was so framed that the election must be hopelessly gerrymandered in favour of the Sunnis. Thirdly they seem to have some personal dislike of the King which is rumored to be due to His Majesty having sworn to them at the beginning of his reign to follow a line of policy which he has found impossible.”¹⁶⁷

Særlig punkt to er interessant. At shiaenes underrepresentasjon i statsapparatet var en av årsakene bak misnøyen virker åpenbart, noe blant annet kravene fremsatt på Karbala-konferansen året i forveien illustrerer. Det som dog tilsynelatende ikke fremkommer andre steder i kildene er denne henvisningen til ”gerrymandering” – altså at valgdistriktene var inndelt i sunnienes favør (se: *illustrasjon 3*). Dette kan bidra til å forklare hvorfor opposisjonen mot valget til konstitusjonsforsamlingen var så sterk, ettersom shiaenes mulighet til vinne innflytelse gjennom å delta i den politiske prosessen dermed vil ha vært svært begrenset. Dermed gjenstod få andre alternativer for shiaene enn konfrontasjon, skulle de unngå politisk marginalisering.

¹⁶⁶ FO 371/9046, “Agitation against Mandate by Moslem priests: Question of permitting Shiah divines to return”, 16 April 1923

¹⁶⁷ CO 730/40, ”Intelligence Report”, 5. juli 1923



Illustrasjon 3: En forenklet fremstilling av såkalt "gerrymandering". På tross av at shiaene sammenlagt utgjør et flertall, gjør valgkretsinnndelingen at de havner i mindretall i to av tre valgkretser og dermed kun vinner én av tre valgmenn..

7.2 Problemer vedrørende statsborgerskap

Konflikten mellom ulama og den irakiske regjeringen toppet seg sommeren 1923, med arrestasjonen og den påfølgende deportasjonen av Mahdi al-Khalisi til Iran. *The Times* rapporterte hendelsen på følgende vis:

*"The Iraq Government arrested on Sunday Sheikh Mahdi al Khalisi with two of his sons and is deporting them under the Immigration Law. [...] The Iraq Government announces that it cannot permit foreign influences to interfere with political life on so-called religious grounds, and so has arrested the ringleaders, who were defiling the Holy Sanctuaries of the Imams with political manifestos."*¹⁶⁸

Al-Khalisi var riktignok etnisk araber, men hadde i likhet med flere andre arabiske medlemmer av ulama tatt iransk statsborgerskap for å slippe å avtjene militærtjeneste under ottomanerne (i kjølvannet av utvisningen gikk det også rykter om at han hadde frasagt seg

¹⁶⁸ The Times, 29. juni 1923

dette).¹⁶⁹ Hans deportasjon var ikke bare et forsøk på å demme opp for agitasjonen mot det kommende valget til grunnlovsforsamlingen, men også et eksempel på en mer omfattende strategi fra britene og den irakiske regjeringen sin side, hvis uttalte mål var å demme opp for iransk innflytelse på Iraks politiske liv. Henry Dobbs, som på dette tidspunkt hadde overtatt stillingen som høykommisær etter Cox, skriver i en rapport:

*”[P]resent is [an] unique opportunity through which the Shiah Holy Cities can be purged of predominance of Persian influence which has been exercised for years to detriment of true Arab interests with the object of prolonging anarchy amongst propaganda (?) tribes [sic]. There might never be recurrence of so favourable an opportunity and they regard it as vital to their future to take advantage of it.”*¹⁷⁰

Denne muligheten for å svekke iransk innflytelse i de hellige byene kom som et resultat av al-Khalisis deportasjon: I protest mot utvisningen dro ni av de mest fremtredende iranske mujtahidene i landet – deriblant Isfahani og Nayini - samt 26 av deres protesjeer, i selvpålagt eksil til Iran. Det finnes indikasjoner i kildene på at mujtahidene ikke *egentlig* hadde planlagt å forlate Irak, men kun bruke dette som en trussel for å oppildne shia-befolkningen til demonstrasjoner mot utvisningsvedtaket. Uansett var den irakiske regjeringen rask til å ta dem på deres ord, og satte i all hast opp et eget tog som kunne frakte mujtahidene til Iran – hvorfra de senere ble nektet å returnere.¹⁷¹ Mujtahidenes avreise på sikt skulle vise seg å være et strategisk feilgrep som ser ut til å ha svekket deres stilling, noe som gjør det verdt å merke seg at det muligens aldri hadde vært deres reelle intensjon å forlate Irak.

Shia-befolkningens reaksjon på al-Khalisis utvisning og mujtahidenes påfølgende eksil ser ut til å ha vært relativt begrenset. En britisk etterretningsrapport gir et interessant bilde av stemningen på gateplan:

”Bazaar talk is to the effect that this move against the [ulama] has been engineered by the King and his Sunni ministers whose policy is directed to

¹⁶⁹ FO 371/9047, “Agitation against Mandate by Moslem priests: Question of permitting two Shiah divines to return”, 15. juli 1923; Nakash (2003), s. 82

¹⁷⁰ CO 730/41, 34995, “Paraphrase telegram from the Acting High Commissioner for Iraq to the Secretary of State for the Colonies”, 11. juli 1923

¹⁷¹ FO 371/9048, “Sir P. Lorraine to the Marquess Curzon of Kedleston”, 16. oktober 1923

suppressing the Shia sect. An opinion which is being freely expressed is to the effect that it would be far preferable [sic] to return to the days of absolute British control, than to be under the heel of an entirely Sunni Administration.”¹⁷²

Skal man tro innberetningene fra britiske agenter, kan det altså se ut til at den sunni-domienerte regjeringen var i ferd med å erstatte britene som ”hovedfienden” i urbane deler av shia-befolkningen, noe som ser ut til å stemme overens med den politiske utviklingen i de påfølgende årene. Videre tyder samme rapport på at en innflytelsesrik gruppe blant shiaene faktisk bifalt utvisningsvedtaket: Nemlig sjeikene, som det hevdes ga omfattende støtte til kongens politikk.¹⁷³ Årsaken til dette skyldtes antakeligvis sjeikenes økende avhengighet av statsapparatet og deres frykt for at den innflytelsen ulama hadde over stammebefolkningen kunne fremprovosere en tilsvarende situasjon som i 1920.

Den sterkeste reaksjonen på mujtahidenes landflyktighet kom ikke fra shiaene i Irak, men fra Iran. Her ble det påstått at det var britene som stod bak utvisningen, og at de derigjennom hadde krenket shia-islam på det groveste.¹⁷⁴ Den iranske konsulgeneralen i Bagdad erklærte offentlig at den Iranske regjeringen insisterte på tilretteleggelse for de iranske ulamas umiddelbare retur til Irak. Dette utspillet medførte, i følge Dobbs, at fokuset for konflikten endret seg i Irak:

*”This has produced result that the question which threatened originally to be between the Shiah and Sunni has now become definitely one between Persian and Arab and intense Arab national feelings have been aroused.”*¹⁷⁵

I følge Dobbs virket dette utspillet stikk mot sin hensikt, da en erklæring om at mujtahidene stod fritt til å returnere dermed ville kunne oppfattes som at britene hadde lagt press på den irakiske regjeringen for å beskytte sine interesser i Iran, noe som ville kunne gjøre britene til skyteskive for de arabiske nasjonalistene. Faisal hadde dessuten gjort det klart at en situasjon hvor britiske interesser i Iran prioritertes fremfor arabiske interesser i Irak ville fremkalle

¹⁷² Air 23/453, “Deportation of Ulema”, 1. juli 1923

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ FO 371/9048, “Sir P. Lorraine to the Marquess Curzon of Kedleston”, 16. oktober 1923

¹⁷⁵ FO 371/9046, “Undersirables in Persia”, 13. juli 1923

svært bitre følelser fra den Irakiske regjeringens side.¹⁷⁶ Utvisningen av de iranske mujtahidene hadde blitt en prestisjesak som demonstrerte regjeringens handlekraft og uavhengighet av britene, og Dobbs fryktet konsekvensene britisk innblanding ville kunne få:

*”Ever since the exodus Arab papers have repeatedly proclaimed their pleasure at the knowledge that the policy was undertaken without British help or interference not one British officer having taken part. If naturally jubilant Cabinet were to resign after all this through our insistence on recalcitrant Ulemas being practically invited to return, I fear be impossible for any other Cabinet to be found to take office and we should be forced to revert to civil British or direct military rule confronted by what would mount practically to national anti-British revolt.”*¹⁷⁷

Hvorvidt britene faktisk var så helt uskyldige i deportasjonen som det her fremstilles er en annen sak. Flere ting kan tyde på at dette slett ikke var tilfellet. Allerede i april hadde daværende høykommissær Cox informert om at den irakiske regjeringen vurderte å utvise gjenstridige representanter for ulama. Britenes øverste representant i Teheran, Percy Lorraine, motsatte seg på det sterkeste dette forslaget, av frykt for de konsekvenser dette ville få for britenes anseelse i Iran. Likevel er det indikasjoner på at man i London vurderte situasjonen dit hen at man, i egenskap av stillingen som mandatmakt, måtte la britiske interesser i Irak veie tyngre enn i Iran.¹⁷⁸ En av de fremste propagandistene for et utvisningsvedtak på dette tidlige tidspunktet ser dessuten ut til å ha vært Kinahan Cornwallis, den britiske rådgiveren til den irakiske innenriksministeren.¹⁷⁹ Han var også den på britisk side som ser ut til å ha vært mest fornøyd med resultatet av utvisningen:

”The action taken against Al Khalisi I regard as of historical importance. It has dealt Persian influence a staggering blow. It has shown the people for the first time that they have a Government which can act forcibly and effectively on its own initiative. The possible reduction of the commitments of His Majesty’s Government has been brought measurably nearer. But the stage has

¹⁷⁶ FO 371/9046, “Undersirables in Persia”, 18. juli 1923

¹⁷⁷ FO 371/9047, “Agitation against Mandate by Moslem priests: Question of permitting Shiah divines to return”, 18. juli 1923

¹⁷⁸ FO 371/9046, “Proposed deportation to Persia of Persian Mujtehids in Irak”, 14. april 1923

¹⁷⁹ Bell, 12. april 1923, Brev til hennes far.

*been reached largely as a result of the encouragement given by Your Excellency, and I fear that the results may be very serious if the Government is now forced to accept a compromise which will effect its newly-won prestige and confidence.”*¹⁸⁰

Her indikerer dessuten Cornwallis tilsynelatende at utvisningen kan ha skjedd på oppfordring fra høykommissæren. Dette var også hvordan utvisningen ble oppfattet i Iran - som en britisk sammensvergelse mot Iranske interesser. En konferanse for ulama i Iran vedtok 5. juli å avholde anti-britiske demonstrasjoner, stenge basarene i de større byene i protest, samt å innføre an boikott av britiske varer. Samtidig kjørte iranske aviser en kampanje hvor det ble hevdet at utvisningen av mujtahidene var en britisk ”krigserklæring mot islam”¹⁸¹ Enn videre forbød iranske myndigheter pilegrimer å reise til Irak, noe som skulle komme til å medføre en alvorlig svekkelse av økonomien i Iraks hellige byer.¹⁸²

Percy Lorraine i Teheran protesterte iherdig mot politikken som ble ført av hans britiske kollegaer i Irak. Hans forslag til en løsning som ville tilfredsstille iranerne, uten at den irakiske regjeringen ville tape ansikt, var at man i Irak annonserte at mujtahidene (al-Khalisi untatt) hadde forlatt landet av egen fri vilje, og at det derfor ikke var noe som hindret dem i å vende tilbake, såfremt de lovte å avstå fra politisk agitasjon.¹⁸³ Dobbs, på sin side, foreslo en ganske annen løsning for Lorraine:

”Difficulty of your and mine position seems to be that whereas quarrel is purely between Persian and Arabs whichever side yields will allege that it has been sacrificed to British interests or injured by British. Spontaneous solution which will release us from this dilemma seems however probable. I understand that it is practically certain that rigid boycott of forthcoming annual Shia pilgrimage to Irak Holy Places will be instituted by Persian divines. Mesopotamian railway finances which depend for surplus entirely on Persian pilgrim traffic will be temporarily ruined. Persians will be amused by this and their dignity will be soothed and it will almost certainly produce rapid change in present intransigent attitude of Iraq Government without

¹⁸⁰ FO 371/9047, “Demi-official letter from Cornwallis to Dobbs”, 18. juli 1923

¹⁸¹ FO 371/9046, “Undesirables in Persia”, 8. juli 1923

¹⁸² Nakash (2003), s. 168

¹⁸³ FO 371/9046, “Undesirables in Persia”, 9. juli 1923; 13. juli 1923

*involving British Government on either side or giving appearance of either side being sacrificed to British interests. Would it not be best that this natural development should be awaited?”*¹⁸⁴

Uten at det fremgår eksplisitt av Dobbs' telegram, er det heller ikke usannsynlig at britene også så andre fordeler ved en Iransk boikott av pilegrimsferden, nemlig at det ville svekke Najaf og Karbala økonomisk - og derigjennom ulamas posisjon – samt ytterligere minske den iranske innflytelsen i byene. Utviklingen videre tyder på at det var denne politiske linjen som vant gjennomslag blant britene, og selv Lorraine ser etter hvert ut til å ha innfunnet seg med dette.¹⁸⁵

Faisal, på sin side, innledet utover høsten hemmelige forhandlinger med de landsforviste mujtahidene om betingelsene for deres retur. Dette brakte ham i konflikt med statsministeren, Abd al-Muhsin al-Sadun, som til sist endte i regjeringens resignasjon.¹⁸⁶ Kort tid senere fanget RAF's etterretningstjeneste opp et brev fra de landsforviste mujtahidene hvor det ble hevdet at Faisal hadde lovet dem å avsette Saduns regjering og innsette en ny regjering med en shia som statsminister. Videre skal brevet ha inneholdt en forseglet fatwa som ugyldiggjorde det tidligere forbudet mot å delta i valg til grunnlovsforsamlingen. Denne skulle dog ikke offentliggjøres før kongen hadde overholdt sin del av avtalen.¹⁸⁷

Statsministerposten i den nye regjeringen tilfalt riktignok ikke en shia – den gikk til Jafar al-Askari, en arabisert sunni av kurdisk herkomst, som hadde tjent i Faisals offiserkorps under Den arabiske revolten og som under det kortvarige kongedømmet i Syria hadde fungert som guvernør i Aleppo.¹⁸⁸ I stedet ble en rik shia-handelsmann fra Najaf, Muhsin al-Shallash, oppnevnt til finansminister, samt at shiaene fikk beholde ministeriet for utdanning. Dette ser ut til å ha vært tilstrekkelig imøtekommende fra kongens side, ettersom forholdet til shiaene virker å bedre seg etter dette. Gertrude Bell skriver:

“Things are going almost incredibly well. A big Shi'ah deputation, all the Shi'ah notables of Baghdad and Kadhimain [(Al Kazimiyah)], waited on the

¹⁸⁴ FO 371/9047, “Undesirables in Persia”, 13. juli 1923

¹⁸⁵ FO 371/9048, “Sir P. Lorraine to the Marquess Curzon of Kedleston”, 16. oktober 1923

¹⁸⁶ Bell, 18. september 1923, Brev; Bell, 14. november 1923, Brev til hennes far; Sluglett (1976), s. 85

¹⁸⁷ Bell, 29. november 1923, Brev til hennes far.

¹⁸⁸ Batatu (1978), s. 180

*King the other day and told him that the Shi'ah community had seen the error of their ways and were now going to back the treaty and the British connection through thick and thin.”*¹⁸⁹

Omsider lyktes det også regjeringen å komme videre i arbeidet med valg til grunnlovsforsamlingen. Alle skattepliktige menn over 21 år kunne registrere seg for å stemme på valgmenn (én valgmenn per 250 primærvelgere) som igjen stemte på representanter til forsamlingen.¹⁹⁰ Kort tid etter forsamlingens sammenkomst i slutten av mars 1924 fikk også mujtahidene vende tilbake fra Iran. Al-Khalisi hadde på dette tidspunkt avgått ved døden som følge av hjerneslag.

Blant årsakene til at mujtahidene valgte å nedtone agitasjonen mot britene og regjeringen og heller vende tilbake til Irak, synes å ha vært en frykt for å miste sine posisjoner i det religiøse hierarkiet. Blant annet ser det ut at laverestående arabisk ulama lyktes med å øke sin innflytelse i de iranske mujtahidenes fravær – i særlig grad den arabiske mujtahiden Ali Kashif al-Ghita fra Najaf virker å ha utfordret iranernes autoritet.¹⁹¹ Samtidig utgjorde de landflyktige mujtahidene en trussel for den lokale iranske ulamaen og *deres* posisjoner i det religiøse hierarkiet, og sistnevnte virker derfor å ha vært noe tilbakeholdende med sin støtte – muligens av frykt for å bidra til å øke konfliktnivået ytterligere, og derigjennom utsette sine kollegaers retur til Irak.¹⁹² Hva støtte fra den iranske regjeringen angikk, ser det ut til at de landflyktige mujtahidene nærer en viss frykt for at denne ville bidra til forestillingen om en konflikt mellom ”iranere” og ”arabere” - noe som kunne true deres posisjon i Irak:

”It is shown by secret information here that the nine Ulemas at Kermanshah have protested secretly to Teheran against the manner in which certain parties in Persia seem to be trying to exploit their presence in Persia against Iraq and British Governments. They have stated that they deprecate interference by Persian Government on their behalf as this may harden Iraq attitude towards

¹⁸⁹ Bell, 29. november 1923, Brev til hennes far.

¹⁹⁰ Sluglett (1976), s. 84-85

¹⁹¹ Nakash (2003), s. 84-85

¹⁹² FO 371/9048, “Sir P. Lorraine to the Marquess Curzon of Kedleston”, 16. oktober 1923

them. They would like eventually to make their own peace direct with the Government of Iraq.”¹⁹³

I en britisk etterretningsrapport ble det hevdet at utvisningen av mujtahidene kun var et første skritt i en *Kulturkampf* - med henvisning til Otto von Bismarcks politikk for å redusere katolsk og polsk innflytelse i Tyskland.¹⁹⁴ I løpet av mandattiden skulle det også iverksettes en rekke andre tiltak for å redusere den iranske innflytelsen i Irak. I 1924 ble den såkalte *Iraqi Nationality Law* innført. Loven fastslo at personer av iransk opprinnelse bosatt i Irak automatisk skulle ansees som irakiske statsborgere, såfremt de ikke aktivt fraskrev seg statsborgerskapet innen en viss tidsfrist (etter flere utsettelse ble fristen fastsatt til januar 1928). Dette ble etterfulgt i 1927 av en lov som forbød ansettelse av utenlandske statsborgere i statlige stillinger, samt en lov av 1929 som krevde at dommere i både sivile og religiøse domstoler måtte være irakiske borgere, samt beherske arabisk språk.¹⁹⁵ Et eksempel på de omfattende konsekvenser de nye lovene fikk finner vi ved å se på befolkningssammensetningen i Karbala. Tidlig på 1900-tallet utgjorde iranere 75 prosent av byens befolkning; ved folketellingen i 1957 var andelen redusert til 12 prosent, ettersom iranerne enten hadde forlatt landet eller akseptert irakisk statsborgerskap.¹⁹⁶

¹⁹³ FO 371/9047, “Undesirables in Persia”, 18. juli 1923; Se også: FO 371/9047, Extract from Intelligence Report No. 15, 26. juli 1923

¹⁹⁴ FO 371/9047, “Shia Divines from Irak”, 23. juli 1923

¹⁹⁵ Nakash (2003), s. 101

¹⁹⁶ Ibid., s. 104-105

8 Sekterisk konflikt og søken etter nye allianser

8.1 Økt motstand mot sunni-dominans

Som vi har sett er den tidlige mandatperioden preget av konfrontasjon mellom shiaene og den britiskstøttede statsdannelsen i Irak. Mot midten av 1920-tallet ble det klart at dette var en politisk linje som ikke hadde ført frem for shiaene. I 1920 hadde deres rolle i opprøret bidratt til innføringen av en sunni-dominert regjering, og valgboikotten i 1923 hadde både svekket ulamas innflytelse og samtidig hindret shiaene i å påvirke den politiske prosessen innenfra. Derfor ser vi i etter hvert en økende villighet blant shiaene til å arbeide innenfor systemet for å oppnå politisk innflytelse.

Samtidig fant det sted en annen viktig utvikling blant shiaene. Motstanden mot britene, som hadde vært preget av nasjonalistisk retorikk, ble i økende grad erstattet av en motstand mot det sunni-dominerte regimet, preget av sekterisk retorikk – flere blant shiaene begynte nå å se på et samarbeid med britene som en nødvendighet for å øke sin innflytelse. Konturene av denne utviklingen trådte frem allerede under valgboikotten og kontroversen rundt landsforvisningen av iransk ulama. Som tidligere nevnt skal det allerede på dette tidspunkt ha blitt snakket om at en tilbakevending til direkte britisk kontroll ville vært å foretrekke fremfor den rådende sunni-dominansen.¹⁹⁷ Dette synet kommer for alvor til uttrykk i 1927, under det som har blitt omtalt som ”den sekteriske krisen”.¹⁹⁸

Det eksisterer bred enighet blant historikere om at en sentral årsak til det økte spenningsforholdet mellom shiaene og regjeringen i stor grad skyldtes sistnevntes ønske om innføring av militær verneplikt.¹⁹⁹ For den irakiske regjeringen hadde innføringen av verneplikt til hensikt å redusere avhengigheten av britisk militær støtte, og derigjennom øke Iraks uavhengighet. Shiaene derimot, så dette som et skritt for å styrke den sunni-dominerte regjeringens posisjon. Særlig sjeikene fryktet at dette ville skje på deres bekostning, ettersom en nasjonal hær ville kunne true deres private militærmakt – ikke minst ved å rekruttere fra den våpenføre stammebefolkningen som utgjorde grunnlaget for denne militærmakten. Shiaenes erfaringer med verneplikt fra ottomansk tid tilsa dessuten at shiaene ville utgjøre de

¹⁹⁷ Air 23/453, “Deportation of Ulema”, 1. juli 1923

¹⁹⁸ Visser (1999)

¹⁹⁹ Tripp (2002), s. 61-62; Nakash (2003), s. 114-115; Visser (1999), s. 28-29; Sluglett (1976), s. 311-312

menige rekker under et offiserkorps bestående av sunnier – i tråd med munnhellet om at ”skattene faller på shiaene, døden faller på shiaene, og posisjonene tilfaller sunniene”.²⁰⁰

Shiaenes misnøye ble ytterligere forsterket utover våren 1927 av utgivelsen av historiebok som hyllet det tidlige islamske Umayyade-dynastiet, hvis shia-islam holder ansvarlig for å ha frarøvet Ali og hans etterkommere kalifatet. Boken ble trukket tilbake etter store protester fra shiaene, hvorpå en gruppe sunnier arrangerte en støttedemonstrasjon for bokens forfatter – noe som provoserte shiaene ytterligere.²⁰¹

I mai måned hadde agitasjonen blant shiaene nådd et slikt nivå at RAF igangsatte intern distribusjon av kart over eventuelle bombemål, skulle uroligheter bryte ut blant stammene. I følge RAFs vurderinger kunne shiaene deles inn i tre hovedgrupper: Ulama, sjeikene og bybefolkningen, hvorav hver av disse hadde ulike grunner til misnøye med regjeringen:

”The Ulama have not forgotten the banishment of 1923. The Shaikhs (rightly or wrongly) groan under the weight of taxes, which they say they bear more hardly every year while their position as tribal leaders is being undermined by direct government action, and the Townspeople, having taken to trade in the after-war boom and seeing their profits year by year diminishing, now wish for government jobs even though junior and temporary (for a temporary job has its profits).”²⁰²

I rapporten ble det videre hevdet at selv om både by- og stammebefolkningen også motsatte seg innføringen av verneplikt, ville ikke dette være tilstrekkelig til å skape større uroligheter så lenge ulama forholdt seg i ro:

”Lacking a spur from the Ulama, who are silently nursing their grievances, the tribes take little or no interest in the question as between Sunni and Shiah. Without them the townsmen are unable to cause disorder on anything but a very small scale, if at all.”²⁰³

²⁰⁰ Batatu (1978), s. 26

²⁰¹ Nakash (2003), s. 114; Visser (1999), s. 28

²⁰² AIR 23/432, “Secret minute from Chief of Staff Officer to “C”-Branch, i Sunni-Shiah movement”, 6. mai 1927

²⁰³ Ibid.

Det er interessant her å legge merke til at britene tilsynelatende ikke tilla stammebefolkningens misnøye det samme sekteriske aspektet som hos bybefolkningen, men snarere en generell fiendtlig holdning til sentrale styresmakter. Utover forsommeren ser dette bildet ut til å ha endret seg noe, ettersom det rapporteres om at urbane shia-politikere i økende grad søkte å bygge allianser til ulama og sjeikene på sekterisk basis. En viktig katalysator i denne prosessen var det politiske partiet Hizb al-Nahdah (det nasjonale vekkespartiet) - anført av Amin al-Charchafchi, en handelsmann fra en fremstående shia-familie i Bagdad.²⁰⁴ Partiet fikk for alvor vind i seilene som følge av opptøyene under muharram-markeringene sommeren 1927.

Britene hadde tidlig uttrykt bekymring for at sekteriske uroligheter kunne oppstå under de religiøse markeringene av muharram. For å unngå eventuelle sammenstøt anbefaltes derfor et betydelig militært nærvær under de religiøse prosesjonene, hvis hensikt skulle være å tjene en avskrekkende funksjon.²⁰⁵ Det ble blant annet spekulert i at sunniene ønsket å fremprovosere uroligheter for å gi myndighetene en etterlengtet anledning til å slå ned på den voksende shia-bevegelsen. Muligens eksisterte det blant sunniene også et håp om at slike uroligheter ville tvinge britene til å gripe inn militært, noe som ville svekke shiaenes relasjoner til britene på et tidspunkt da førstnevnte i økende grad forsøkte å vinne politisk velvilje hos sistnevnte:

*”The Shi’ah leaders have, during the last few months, lost no opportunity of impressing upon the High Commissioner that they are willing to obey any orders of the British Government, and that their opposition to the present Government of the country is actuated, not by anti-British feelings, but by a determination to escape from Sunni domination.”*²⁰⁶

Begivenhetene som ledet opp til sammenstøtene i Kazimayn i juli er noe tåkete, men gir visse indikasjoner på at disse kan ha vært planlagte fra regjeringens side. Blant annet skal statsminister al-Askari ha beordret flere ureglementerte forflytninger av militære styrker til Kazimayn dagen før sammenstøtene, og ved to anledninger bevisst ha feilinformert den

²⁰⁴ Visser (1999), s. 35

²⁰⁵ AIR 23/432, “Secret minute from Chief of Staff Officer to “C”-Branch”, i “Sunni-Shiah movement”, 6. mai 1927

²⁰⁶ FO 371/12274, E3505, “Riot at Kadhimain on July 10.”, 15. juli 1927

fungerende høykommissæren, B. H. Bourdillon, om dette.²⁰⁷ Samtidig skal statsministerens kone ha avlyst et lunsjselskap hun hadde planlagt å avholde i Kazimayn samme dag, og advart de inviterte om å holde seg borte fra moskeen, da hun hadde fått høre at ”noe kom til å skje”.²⁰⁸

Under ashura-markeringen i Imam Khadim-moskeen i Kazimayn, den 10. juli, skal irakisk militærpoliti ha avfyrt pistolskudd inn i folkemengden. Dette ledet til sammenstøt mellom folkemengden og de militære, hvor fire personer ble drept, og over førti skadet.²⁰⁹ Bourdillon rapporterte at shiaene, ikke uten grunn, mistenkte regjeringen for å stå bak:

*”[There exists] a belief that the Kadhimain incident was deliberately engineered by the Government, either for the purpose of discrediting the Shi’ahs in the eyes of His Majesty’s Government, or with the deliberate idea of inflicting immediate severe treatment upon them and terrorizing the Shi’ah population generally into a more submissive attitude. Fantastic as this suggestion may appear it is singularly consonant with the known facts...”*²¹⁰

I samme rapport informerte Bourdillon også om at de umiddelbare reaksjonene fra shiaenes lederskap hadde vært moderate, og at de vocket seg vel for å gjøre noe som kunne bringe dem i konflikt med britene:

*”There is no question that at the moment the whole Shi’ah community is determined to rely upon British support and on no account to be driven into anti-British actions.”*²¹¹

Bourdillon referer også til en megetsigende samtale han har hatt med en av opposisjonslederne:

”A leading shia said to me a few weeks ago; ‘We know we are uneducated and so cannot at present take our proper share in the public services. What

²⁰⁷ FO 371/12274, E3505, “Riot at Kadhimain on July 10.”, 15. juli 1927

²⁰⁸ Sluglett (1976), s. 153

²⁰⁹ FO 371/12274, E3128, “Muharram celebrations fracas at Kadhimain”, 11. juli 1927

²¹⁰ FO 371/12274, E3505, “Riot at Kadhimain on July 10.”, 15. juli 1927

²¹¹ Ibid.

*we want is British control, to save us from Sunni domination, until our sons are educated; then we, who are the real majority, will take our proper place in the Government of our county, and shall not want British control, but merely advice, as you are giving it now.’ The shi’ahs have learnt wisdom by the insurrection of 1920. They say openly that the Sunnis could never have obtained independence without their help, and that now it is the Sunnis alone who benefit.”*²¹²

Departementet for koloniene i London virker å ha tatt sterk avstand fra Bourdillons rapport, hvor man ”nektet å tro” at den irakiske statsministeren kunne ha vært involvert i hendelsene i Kazimayn. Dessuten ble det hevdet at opptøyer var et vanlig fenomen i forbindelse med ashura. At dette derfor skulle medføre noen videre politiske komplikasjoner ble ansett som usannsynlig. Shiaenes posisjon, og departementets syn på denne, sies det ingenting om.²¹³

Samtidig ble det i Irak nedsatt en militærdomstol som skulle granske hendelsene i Kazimayn. Offiseren som var anklaget for å ha avfyrt skuddet som utløste opptøyene og tok livet av en person, ble frikjent grunnet bevisets stilling. Dette på tross av den britiske overdommeren var overbevist om hans skyld.²¹⁴ Saken ble heller ikke bedre av at den samme offiseren kort tid senere mottok en militær forfremmelse, noe som satte sinnene i kok blant shiaene.²¹⁵ Shiaene skal også ha uttrykt forargelse over en artikkel som stod på trykk i avisen al-Iraq. Her ble shia-bevegelsen fremstilt som landsforrædere, og regjeringen ble oppfordret til å knuse bevegelsen.²¹⁶

Slike provokasjoner, som tilsynelatende hadde som mål å bringe shiaene i direkte konflikt med regjeringen, nådde likevel ikke frem. Shiaene valgte utover høsten å arbeide innenfor det politiske systemet ved å bygge en bred politisk plattform som på sikt skulle kunne utfordre regjeringen. Mens det tidligere under mandatperioden ofte hadde blitt oppfordret til demonstrasjoner og væpnet opprør ser det nå ut til å ha vært politisk organisasjonsbygging

²¹² FO 371/12274, E3505, “Riot at Kadhimain on July 10.”, 15. juli 1927

²¹³ CO 730/124/6, ”Riots between civilians, soldiers during Moharram Celebrations”, 28. juli 1927, hvem som har forfattet denne responsen på Bourdillons rapport er noe uklart.

²¹⁴ FO 371/12274, E3751, ”Riot at Kadhamain”, 5. august 1927

²¹⁵ Sluglett (1976), s. 153

²¹⁶ CO 730/124/6, “Press Extract, Al-’Iraq No. 2191 of 14th July, 1927”, 15. juli 1927

som sto i fokus.²¹⁷ C. J. Edmonds, den britiske fungerende rådgiveren til den irakiske innenriksministeren, uttrykker en viss beundring for denne målrettetheten:

*”The Shi’ahs have continued to work with a determination and fixity of purpose that compel surprise and admiration. The decision taken at Najaf at the end of June to work on constitutional lines through the Nahdah party has been strictly adhered to.”*²¹⁸

Likevel var britene åpenbart skeptiske til å gi shiaene for stor innflytelse. Dobbs advarte mot å ”kaste seg i armene på shiaene”:

*“It would be unwise to give way too much to the Shias. That would only provoke a Sunni rising sooner or later, especially among the Kurds and there would be a cry all through the North for a return to Turkey.”*²¹⁹

Helt siden opprøret i 1920 hadde britene forfulgt en politisk linje hvis mål var å redusere sine kostnader og fysiske tilstedeværelse i Irak, men samtidig opprettholde sin innflytelse i landet. Ved flere anledninger skal britene derfor ha informert representanter for shiaene om at en tilbakevending til direkte britisk kontroll ville være uaktuelt.²²⁰

Britene baserte sin innflytelse i Irak på det avhengighetsforholdet Faisal og den irakiske regjeringen sto i til dem. Dette forholdet berodde i stor grad på den irakiske statens avhengighet av britisk militærmakt, i hovedsak representert ved RAF. Faisals ønske om å styrke den irakiske hæren ville redusere dette avhengighetsforholdet, og truet dermed samtidig med å redusere britenes innflytelse. For å unngå et slikt scenario hadde britene på et tidlig tidspunkt gjort det klart de ikke ville involvere seg militært, skulle uroligheter oppstå som følge av regjeringens intensjon om å innføre tvungen verneplikt.²²¹ Av denne grunn befant britene seg i en interessant situasjon høsten 1927; på tross av at britene støttet den sittende regjeringen, hadde de også sammenfallende interesser med shia-opposisjonen i motsanden mot innføring av verneplikt. Dermed kunne ikke den irakiske regjeringen uten

²¹⁷ Denne utviklingen kan følges utover høsten i AIR 23/432, *Sunni-Shia Movement*

²¹⁸ CO 730/123/10, “Note on the Political Situation”, 27. September 1927

²¹⁹ CO 730/123/10, “Memorandum by Sir Henry Dobbs”, 18. oktober 1927

²²⁰ FO 371/12274, E3505, “Riot at Kadhimain on July 10.”, 15. juli 1927

²²¹ Sluglett (1976), s. 145

videre trumfe gjennom en innføring av verneplikt, ettersom et tap av britisk støtte ville plassere dem i en sårbar stilling ovenfor opposisjonen. Edmonds gir følgende beskrivelse av situasjonen:

*“The Shi’ahs, aware that they are more numerous and better armed than the Sunni Arabs, know that they could destroy the present Government if British forces were not behind it, though they could not replace it without British help.”*²²²

Likevel kunne ikke britene tillate opposisjonen å vinne frem. Deres politikk i Irak var som nevnt basert på Faisal og sunni-regjeringens avhengighet av britisk støtte. Shiaene ville, på bakgrunn av deres overnevnte numeriske og militære overlegenhet ovenfor sunniene, ikke stå i et tilsvarende avhengighetsforhold til britene. Dermed var det heller ingen grunn for britene til å anta at den pro-britiske trenden blant shiaene ville vedvare, skulle de komme til makten:

*“The movement is now very decidedly pro-British and it is possible to recognise this fact without having any illusions as to the reasons for it. [...] If the Shi’ahs were to succeed in really ousting the Sunni Arabs from their position (I do not refer to any ephemeral parliamentary success) their attitude would naturally change.”*²²³

Det har vært diskutert i hvilken grad britene benyttet shia-oposisjonen som et pressmiddel ovenfor sunni-regjeringen. Høsten 1927 skulle den anglo-irakiske traktaten reforhandles med Faisal i London. Batatu antyder at britene i denne forbindelse, selv om de ikke *skapte* den, kan ha bidratt til å nøre opp under den sekteriske konflikten for å svekke Faisals posisjon.²²⁴ Sluglett på sin side hevder at det er lite som tyder på at shia-agitasjonen ble brukt som et pressmiddel av britene under forhandlingene med Faisal. Han hevder at britene var alt for opptatt med å utforme en ny strategi for å kontrollere Irak til å vie shiaenes politiske aspirasjoner noen oppmerksomhet.²²⁵ Batatus påstand har tilsynelatende liten dekning, i henhold til min kjennskap til kildene. Riktignok ble det rapportert om at shia-lederene ”forsøkte å gi inntrykk av at de hadde den britiske høykommissærens støtte”, men det er lite

²²² CO 730/123/10, “Note on the Political Situation”, 27. September 1927

²²³ Ibid.

²²⁴ Batatu (1978), s. 329

²²⁵ Sluglett (1976), s. 154

som tyder på at denne støtten var reell.²²⁶ Hva angår Slugletts vurderinger virker det altså som han har rett i at britene ikke aktivt fremmet sekterisk agitasjon, men dette behøver ikke nødvendigvis bety at de ikke *nyttiggjorde* seg av den under forhandlingene med Faisal. Britene var åpenbart klare over at opposisjonen svekket Faisals stilling internt i Irak, samt at mange blant shiaene ikke ønsket en revisjon av den anglo-irakiske traktaten som ville gjøre regimet mer uavhengige av britene. E. L. Ellington - RAFs øverstkommanderende i Irak, samt fungerende høyskissær i Dobbs fravær høsten 1927 – rapporterte følgende til London:

*”Faisal and Ja’afar, the Prime Minister, are endeavouring to create the impression in England that they have the country behind them in demanding a revision of the Treaty in the direction of lessening British control and the powers of the High Commissioner. The King says that he cannot return to Iraq without such revision because the disappointment among the ‘Iraqis would be such as to make his position untenable. This is nonsense.”*²²⁷

Ellington hevdet videre at det i Irak ikke eksisterte noe reelt krav om en omfattende revisjon av traktaten. Tvert i mot ville dette snarere øke sannsynligheten for at uroligheter ville blusse opp blant shiaene, noe som ville kunne plassert britene i en problematisk situasjon:

*”At some point we shall have to interfere with the R.A.F., and we shall then be in the position of supporting a King and Government which have no real following in the country, and who are regarded as foreigners by the people of Iraq.”*²²⁸

Det fremstår, på bakgrunn av dette, lite sannsynlig at shiaenes opposisjon ikke skal ha påvirket forhandlingene rundt traktaten. Visser hevder, i sitt studium av den sekteriske konflikten i 1927, også å ha funnet belegg i britiske kilder for at informasjon om opposisjonen i Irak ble utnyttet for å styrke den britiske forhandlingsposisjonen i London.²²⁹ Kildene er riktignok svært lite eksplisitte på dette området, men bidrar absolutt til å forsterke det helhetlige inntrykket av at dette var tilfelle.

²²⁶ CO 730/123/10, “Note on the Political Situation”, 27. September 1927

²²⁷ CO 730/123/10, “Extract from letter from Air Vice Marshall Sir E. L. Ellington”, 4. oktober 1927

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Visser (1999), s. 48-50

8.2 *Utfallet av den sekteriske krisen*

Høsten 1927 demonstrerte shiaene, anført av Nahdah-partiet, en tilsynelatende uforutsett politisk organisasjonsvilje. Politiske møter ble avholdt hyppig og over hele landet – også blant de mindre gruppene av kurdiske og turkmenske shiaer i nord²³⁰ - og konkrete politiske krav ble fremsatt, deriblant følgende:

- Halvparten av ministerpostene i regjeringen skulle tilfalle shiaer.
- Halvparten av alle offentlige administrative stillinger skulle være besatt av shiaer.
- Fortsatt britisk kontroll.
- Shiaene skulle gis større innflytelse over fordelingen av waqf-midler
- Oppnevning av shia-dommere til shia-domstoler.²³¹

Shia-opposisjonen fremsto åpenbart som en betydelig politisk kraft høsten 1927, og britene vurderte hvorvidt det ville bli nødvendig å presse Faisal til å komme shiaene i møte.²³² Derfor er det overraskende å se at bevegelsen i stor grad ser ut til å ha kollapset i løpet av de første månedene av 1928.

Årsakene til denne kollapsen er vanskelige å fastslå med sikkerhet. Opposisjonen ser ut til å ha avtatt noe som følge av at Faisal og Høykommissær Dobbs returnerte til Irak i desember 1927. Delvis kan dette skyldes at deres tilstedeværelse signaliserte en retur til en slags normaltilstand. Dette inntrykket ble også muligens ytterligere forsterket av at forholdet mellom Irak og Storbritannia ikke så ut til å ha endret seg markant som følge av forhandlingene i London. Britene hadde gått med på å gi sin formelle støtte til at Irak kunne søke om medlemskap i Folkeforbundet i 1932, såfremt utviklingen i landet var tilfredsstillende. Samtidig hadde det blitt vedtatt at den britiske militære tilstedeværelsen skulle opprettholdes inntil videre.²³³ Dette betydde i praksis at innføring av verneplikt var foreløpig utelukket, og dermed ikke lenger en like prekær kampsak å samles om for shiaene (på tross av at spørsmålet om verneplikt aldri helt forsvant fra den politiske debatten). Det ble på dette tidspunkt klart at shia-opposisjonen ikke var så sammensveiset som det tidligere kunne synes:

²³⁰ AIR 23/432, "Secret Memorandum from S.S.O., Mosul, Subject: Shiah Propaganda", 11. September 1927

²³¹ AIR 23/432, "Extract from S.S.O., Baghdad's report No. I/Bd/35", 13. desember 1927

²³² CO 730/123/10, "Memorandum by Sir Henry Dobbs", 18. oktober 1927

²³³ Sluglett (1976), s. 156-157, Tripp (2002), s. 63

*”The Confusion in ascertaining the exact form that the Shiah demands will take when presented to the High Commissioner is attributable to the fact that the Shiahs cannot combine nor can they elect a spokesman to represent the whole community. The result is that there are several people in the political field who claim to be the leading representative of the Shiah aspirations.”*²³⁴

En av grunnene til at shiaene tilsynelatende ikke klarte å samles rundt en felles leder kan skyldes intern uenighet i synet på forholdet til britene. Høsten 1927 hadde opposisjonen, anført av Hizb al-Nahdah fremstått som nominelt pro-britisk, men mye tyder på at de anti-britiske strømningene som tidligere hadde gjort seg gjeldende i store deler av shia-befolkningen ikke hadde forsvunnet. Disse interne motsetningene kom til uttrykk blant annet ved at det til kravet om fortsatt britisk tilstedeværelse i Irak ble tilføyd en betingelse om at de britiske rådgiverne skulle være stasjonert i Bagdad, og kun reise ut i provinsene, ”skulle en situasjon av spesiell viktighet oppstå”.²³⁵ Britene ser ut til å ha vært inneforstått med at dette skyldtes at elementer blant shiaene ikke nødvendigvis stilte seg så positive til britisk kontroll som det ble gitt inntrykk av utad:

*”The proposal that the present system of British control should be continued was obviously made with a view to ensuring support from British officials. The contradictory proposal that advisors should be with-drawn from liwas must have emanated from those who have lately been propagating for such a re-arrangement in the middle Euphrates area.”*²³⁶

Det hevdes videre at dette forslaget er fremmet etter påtrykk fra det anti-britiske Nasjonalistpartiet, hvis appell tilsynelatende var økende blant shiaene; noe som skal ha truet med å splitte Nahdah-bevegelsen:

”It is quite obvious that the Nahadha has great difficulty in retaining its following, and many suggestions are accepted only with a view to satisfying those who make them The Nahadha must still be considered the leading Shiah

²³⁴ AIR 23/432, “I/Bd/35, S.S.O. Baghdad to Air Staff Intelligence”, 19. desember 1927

²³⁵ AIR 23/432, “Extract from S.S.O., Baghdad’s report No. I/Bd/35”, 14. desember 1927

²³⁶ AIR 23/432, “I/Bd/35, S.S.O. Baghdad to Air Staff Intelligence”, 19. desember 1927

organisation, although the [...] hostile attitude of Ja'afar Abu Timmen to Amin Charchafchi weakens their position considerably.”²³⁷

Abu Timman var en fremtredende sekulær shia-politiker, som hadde spilt en sentral rolle i nasjonalistbevegelsen i Bagdad under opprøret i 1920. Han skal ha motsatt seg å samarbeide med Nahdah-partiet både på bakgrunn deres sekteriske profil og deres pro-britiske holdninger.²³⁸ Det er verdt å merke seg at en av de mest fremtredende shia-politikerne valgte å stå utenfor Nahdah, og endog antok en fiendtlig holdning til partiet – især ettersom britiske etterretningsrapporter til tider ser ut til å sette likhetstegn mellom ”shiaene” og Nahdah-bevegelsen. Samtidig ser vi at selv om deler av ulama – deriblandt den fremtredende arabiske mujtahiden Kashif al-Ghita - var aktive innen Nahdah, valgte de to øverste mujtahidene i Najaf og Karbala, Isfahani og Nayini, å forholde seg passive til bevegelsen.²³⁹ Dette skyldtes muligens deres eksil i Iran i 1923-24, hvorfra de først fikk vende tilbake til Irak etter å ha avlagt løfter om å avstå fra politisk agitasjon i fremtiden. De kan derfor ha hatt grunn til å frykte for at et eventuelt engasjement i Nahdah-partiet kunne satt deres oppholdstillatelse i Irak på spill.

En annen hendelse som kan ha bidratt til å svekke Hizb al-Nahdah var et regjeringsskifte tidlig i 1928. To fremtredende ministre hadde allerede i desember 1927 valgt å trekke seg fra sine poster i protest over Nahdah-bevegelsens agitasjon, og i januar oppnevnte Faisal, i henhold til britiske ønsker, en ny regjering under ledelse av den pro-britiske Abd al-Muhsin al-Sadun - en mann som var lite populær blant shiaene etter landsforvisningen av ulama i 1923.²⁴⁰ Shiaene ble kun tildelt to ministerposter i den nye regjeringen, på tross av at opposisjonens krav om fire shia-ministre.²⁴¹ Disse var tidligere finansminister Muhsin al-Shallash (nå som minister for samferdsel og infrastruktur), og Salman al-Barrak, en fremtredende sjeik fra Hilla-distriktet,²⁴² som jordbruksminister; ingen av disse hadde heller nære bånd til Nahdah-bevegelsen.²⁴³ Hizb al-Nahdah havnet derfor i en vanskelig posisjon, ettersom regjeringen nå i større grad forfektet en pro-britisk politikk var dette ikke lenger noe opposisjonen kunne benytte seg av i samme grad, og utover våren klarte i økende grad

²³⁷ AIR 23/432, “I/Bd/35, S.S.O. Baghdad to Air Staff Intelligence”, 19. desember 1927

²³⁸ Batatu (1978), s. 294-295

²³⁹ AIR 23/432, “I/Bd/29, S.S.O. Baghdad to Air Staff Intelligence, Shia Activities”, 4. juli 1927

²⁴⁰ Sluglett (1976), s. 157; Batatu (1978), s. 191; Visser (1999), s. 54

²⁴¹ Sluglett (1976), s. 157-158,

²⁴² Batatu (1978), s. 116

²⁴³ Sluglett (1976), s. 174 (note 49)

nasjonalistbevegelsen, med støtte fra Faisal, og det pro-britiske regjeringspartiet å dominere den politiske debatten. Nahdah havnet derfor tilsynelatende i en mellomposisjon, og etter flere uheldige alliansebytter endte det med at partiets leder, al-Charchafchi, ikke engang lyktes med å vinne et sete i parlamentsvalget i mai.²⁴⁴

²⁴⁴ Nakash (2003), s. 118; Visser (1999), s. 55

9 Shiaenes situasjon ved mandatets avvikling

På tross av at uenighet om innføring av verneplikt og den videre britiske tilstedeværelsen i Irak skulle fortsette å prege den politiske debatten i de påfølgende årene, vies shia-opposisjonen betraktelig mindre plass i britiske rapporter. Dette skyldtes antakeligvis at bevegelsen ikke lenger ble ansett som like truende for den interne stabiliteten i Irak – ikke minst etter at Hizb al-Nahdah hadde gått på knusende nederlag ved parlamentsvalget i mai 1928. Nahdahs skuffende resultat ved valget, hvis skyld mange la på det politiske lederskapet under al-Charchafchi,²⁴⁵ kan nok også ha bidratt til å desillusjonere mange av shiaene, hva angikk muligheten til innflytelse gjennom å delta i den politiske prosessen. En britisk rapport i forkant av valgene ga inntrykk av at shiaene var klare over svakhetene ved lederskapet i bevegelsen, men at de allikevel håpet å vinne frem, ettersom de anså at rettferdigheten i deres krav måtte være åpenbar:

”Dissaffection and disagreement among the leaders by no means represents a weakness of purpose among the rank and file, who have firmly fixed in their minds a list of grievances and an ardent desire to get them redressed. [...] That the party is very weak in political machinery is realised by many leaders: they say, however, that they have every confidence that the justice of their cause will be plain to the High Commissioner, and they believe that he will not be deterred by their lack of experienced leaders and political savoir faire from helping them.”²⁴⁶

Rapporten beskrev også årsakene til misnøyen blant shiaene på grasrotplan. Her ble det trukket frem en del forhold som ikke hadde dominert den politiske debatten på samme måte som spørsmålene om verneplikt og politisk tilstedeværelse, deriblant misnøye med at shiaene i deler av landet var underlagt sunni-islamske sharia-domstoler, at læreplaner i skolen var basert på sunni-islam, korrupsjon i sunni-administrasjonen og favorisering av sunnier ved oppnevnelser til offentlige stillinger.²⁴⁷ Det ble likevel hevdet at shiaene vanskelig ville vinne gehør for sine synspunkter gjennom politisk deltagelse. Årsakene til dette var følgende:

“(a). The ignorance of their followers of constitutional methods.

²⁴⁵ Visser (1999), s. 55

²⁴⁶ AIR 23/432, “I/Bd/II, S.S.O. Baghdad to Air Staff Intelligence”, 19. desember 1927

²⁴⁷ Ibid.

(b). The known impossibility of acting by this [sic] means when elections are “arranged” by government.

(c). Lack of education among their followers.”²⁴⁸

Shiaene hadde altså små sjanser til å fremme sin sak gjennom deltakelse i det politiske system, noe resultatet av parlamentsvalget i 1928 hadde demonstrert for dem med all mulig tydelighet.

I følge Nakash avtok ikke misnøyen blant shiaene i løpet av de siste årene av mandatperioden – snarere tvert i mot.²⁴⁹ Årsaken til at de tilsynelatende ikke lenger ble ansett for å utgjøre en like betydelig politisk kraft som tidligere, og dermed opptrer sjeldnere i britiske rapporter, skyldtes antakeligvis en mangel på effektivt lederskap.²⁵⁰ De øverste religiøse lederne hadde i hovedsak avstått fra politisk deltakelse siden tilbakekomsten fra Iran i 1924, og var derfor ikke lenger en politisk mobiliserende kraft slik de hadde vært i tidligere i mandatperioden. De urbane shia-politikere var få og hadde liten politisk erfaring. Dessuten ser det ut til at de av dem som oppnådde politisk suksess var de som valgte å samarbeide med sunni-politikere fremfor de som forsøkte å arbeide ut i fra en sekterisk plattform – eksempler på førstnevnte er Jafar Abu Timman og hans rolle i nasjonalistbevegelsen, samt Muhammed al-Sadr tilknytning til kongehuset.²⁵¹ Britene hadde dessuten i løpet av mandatperioden i stor grad lyktes med å bruke sjeikene til å pasifisere stammebefolkningen. Enn videre hadde de også i stor grad lyktes med å bryte ned båndene mellom sjeikene og ulama i de hellige byene – de to tradisjonelt viktigste komponentene i shia-eliten under ottomansk tid.²⁵² Dermed sto shiaene uten et fungerende lederskap i de siste årene frem mot oppløsningen av mandatet.

I 1929 erklærte den nyinnsatte Labour-regjeringen i London at den ville gi sin uforbeholdne støtte til irakisk medlemskap i Folkeforbundet i 1932. På dette tidspunkt var det klart at det ikke ville lykkes den irakiske regjeringen å innføre tvungen verneplikt, og i 1930 kunne man derfor enes om en ny revidert anglo-irakisk traktat som fastslo – paradoksalt nok – at Irak skulle påta seg ansvar for eget militært forsvar, men at britiske tropper skulle bli værende i

²⁴⁸ AIR 23/432, “I/Bd/II, S.S.O. Baghdad to Air Staff Intelligence”, 19. desember 1927. Hva angår punkt (b) bør det nevnes at det etter parlamentsvalget i 1928 ble rapportert om omfattende uregelmessigheter i forbindelse med valgavviklingen (se: Sluglett (1976), s. 160, 176 (note 61)).

²⁴⁹ Nakash (2003), s. 19

²⁵⁰ Visser (1999), s. 55, 57

²⁵¹ AIR 23/432, “Extract from S.S.O., Baghdad’s Report No. I/Bd/35”, 20. desember 1927

²⁵² Nakash (2003), s. 93

landet.²⁵³ Dette innebar i prinsippet en opprettholdelse av status quo. Irak ble tilkjent sin uavhengighet i 1932, men den irakiske regjeringen var fremdeles avhengig av britisk militær støtte, og dermed også mottakelig for fortsatt britisk ”rådgivning”. Sluglett hevder derfor at avslutningen av mandatet kun var av betydning for Faisal og sunni-politikerene og offisererne i kretsen i kretsen rundt ham, ettersom disse nå stod friere til å øve politisk kontroll – selv om den *egentlige* makten fremdeles hvilte hos britene. For den overveldende majoriteten av befolkningen forble derimot situasjonen uendret; de stod fremdeles uten politisk makt.²⁵⁴

²⁵³ Sluglett (1976), s. 169

²⁵⁴ Ibid., s. 221-222

10 Oppsummering og konklusjoner

Da britene først gikk inn i Irak under første verdenskrig var det med et begrenset mål om å sikre britiske interesser i Den persiske gulfen. I løpet av krigsårene skulle den britiske strategien dog komme til å endre seg betraktelig, og ved krigens slutt befant Storbritannia seg i en posisjon som okkupantmakt over hele det området som siden skulle bli Irak. Administrasjonen som ble innført over dette området var basert på stor grad av direkte britisk kontroll. For shiaenes del fikk dette blant annet som konsekvens at Najaf og Karbala, som under ottomanerne kun hadde vært utsatt for begrenset statlig kontroll og gjennom krigsårene til dels opplevd praktisk autonomi, nå i større grad ble forsøkt brakt inn under den britiske administrasjonen i Bagdads kontroll. Dette medførte at britene i økende grad havnet i konflikt med lokale shia-eliter, hvorav ulama utgjorde en sentral komponent.

En av årsakene til at britene anså det som lite hensiktsmessig å tillate større grad av lokal deltagelse i administrasjonen var den demografiske situasjonen i Irak. Shiaene utgjorde et flertall av befolkningen, men manglet erfaring fra deltagelse i den offentlige administrasjonen. Dessuten fryktet britene for hvilke reaksjoner en eventuell økt shia-innflytelse ville vekke hos den tradisjonelle sunni-eliten av politikere og administratorer. Samtidig gjorde shiaenes majoritetsstilling britene også skeptiske til å la sunniene ta for stor del i administrasjonen, ettersom de da ville kunne fremstå som støttespillere for opprettholdelsen av en liten elites privilegier. Problemet med denne strategien var at den ikke tilfredsstilte verken sunnier eller shiaer, og den bidro derfor snarere til at disse dannet en felles front mot britene under opprøret i 1920.

Opprøret av 1920 fikk betydelige konsekvenser for den britiske strategien i Irak. Ideen om direkte britisk styre ble ansett som feilslått, og man begynte å se seg om etter alternativer for hvordan administrasjonen kunne gis et mer irakisk preg uten å svekke den britiske kontrollen. Opprøret ser ut til å ha styrket briterens skepsis mot shiaene. Ikke minst skyldtes dette den innflytelsen ulama hadde demonstrert under opprøret. Britene fryktet ulamas posisjon som en stat i staten, hvis makt lå i deres evne til å mobilisere stammebefolkningen, og deres innflytelse måtte derfor begrenses. Britene opplevde også hvilken trussel en forening mellom sunnier og shiaer kunne utgjøre. Det virker derfor klart at slik "islamsk enhet" ble ansett som noe som måtte motarbeides.

Britene delte frykten for shiaenes rolle i opprøret med en annen gruppe, nemlig den tradisjonelt privilegerte sunni-eliten i Bagdad som hadde alt å tape på en omfattende sosial og politisk omveltning. Derfor var det til denne gruppen, representert ved Naqiben av Bagdad, britene valgte å henvende seg når et nytt system for politisk kontroll skulle utarbeides. Britene valgte dermed å gjøre det de tidligere tilsynelatende hadde vegret seg for; nemlig å gjeninnsette den gamle sunni-eliten. Med dette oppnådde britene følgende: 1) de lyktes med å bryte opp alliansen mellom sunnier og shiaer, og 2) de fikk dannet en irakisk regjering hvis overlevelse avhang av britisk støtte. Dette avhengighetsforholdet ble ytterligere forsterket ved Faisals britisk-støttede kandidatur til den irakiske tronen. Faisal var i utgangspunktet en utenforstående i irakisk politikk, og hadde derfor et relativt begrenset nettverk av politiske støttespillere, noe som gjorde hans posisjon avhengig av britenes støtte. En annen fordel med Faisals manglende tilknytning til Irak var at han dermed ikke fremstod som representant for noen bestemt gruppe, noe som bidro til å gjøre ham relativt akseptabel både for sunnier og shiaer.

For å kunne opprettholde et styre som var dominert av en relativt liten elite, men som samtidig skulle fremstå med en viss grad av representativitet, var det nødvendig å undertrykke opposisjonelle institusjoner som kunne true den politiske stabiliteten. Stammebefolkningen, som potensielt utgjorde den største militære trusselen mot regimet hadde britene til en viss grad lyktes med å pasifisere gjennom sin politikk ovenfor sjeikene. Dog hadde opprøret av 1920 vist at ulama fremdeles nøy betydelig innflytelse blant stammene, og under rette omstendigheter kunne mobilisere dem mot statsmakten. Videre viste ulama seg å være til betydelig hindring for den politiske prosessen da de i 1922 motsatte seg arbeidet med oppnevningen av en grunnlovsforsamling, samt krevde økt shia-representasjon i regjeringen.

En betydelig del av ulama, og da særlig de øvre strata, var iranske statsborgere. Dette nyttiggjorde den irakiske regjeringen seg da de valgte å utvise flere fremtredende mujtahider til Iran, under dekke av at disse var utenlandske statsborgere som urettmessig blandet seg inn i Iraks interne politiske anliggender. Dermed hadde man tydelig signalisert ovenfor den iranske ulamaen at politisk agitasjon ikke ville tolereres, og at brudd på dette ville sanksjoneres med utvisning fra Irak. Samtidig ble det iverksatt en rekke tiltak for å redusere den iranske innflytelsen i Irak, deriblant loven om statsborgerskap som betydelig reduserte antallet iranere i de hellige byene. Denne strategien fra britene og den irakiske regjeringen ser ut til å ha

lyktes med å marginalisere de iranske mujtahidene, og i resten av mandatperioden avholdt de seg i all hovedsak fra politisk deltagelse.

En betydningsfull endring i shiaenes tilnærming til britene fant sted i 1927. På dette tidspunkt opphørte i stor grad den anti-britiske agitasjonen til fordel for et krav om en tilbakevending til økt britisk kontroll. Dette hadde sin bakgrunn i at shiaene i økende grad anså den sunni-dominerte regjeringen som den fremste hindringen for shiaenes politiske inklusjon i den irakiske staten. Shiaene og britene hadde også en felles interesse i å unngå innføring av verneplikt, men det ser likevel ikke ut til at britene på noe tidspunkt vurderte shiaene som en reell samarbeidspartner i Irak. Britene ønsket antakeligvis ikke et samarbeid med shiaene, av samme grunn som de heller ikke ønsket at den irakiske regjeringen skulle innføre verneplikt; begge deler ville gjort Irak mer uavhengig av britene. Hadde shiaene lyktes med å vinne økt politisk innflytelse i Irak ville de på sikt, i kraft av å utgjøre en befolkningsmajoritet samt det militære kraftsentrum i Irak, kunne gjort seg mindre avhengige av britisk støtte.

Dette er etter min mening et av tidspunktene under mandatperioden hvor de britiske preferanser trer klartest frem: Shiaene ønsket et samarbeid med britene, men britene ønsket ikke et shia-dominert Irak. Britene foretrakk å styre gjennom den bestående eliten av sunnier, som hadde lang erfaring i å administrere Irak under overoppsyn av fremmede stormakter – det være seg ottomanere eller briter. En elite som var avhengig av britene for å opprettholde sin posisjon. Jeg synes derfor at det her kan være på sin plass med å avslutte med følgende sitat fra en britisk tjenestemann:

*"We must recognise that it is primarily our business not to give rights to those who have them not, but to secure their rights to those who have them."*²⁵⁵

²⁵⁵ FO 371/4150, Howell, Lt. Col. E. B., "Note on Land Policy", 29. mai 1919. Gjengitt i Sluglett (1976), s. 239

11 Kilder

Arkivmateriale

National Archives, London:

AIR: Air Ministry

CAB: Cabinet Office

CO: Colonial Office

FO: Foreign Office

T: Treasury

WO: War Office

Newcastle University, The Robinson Library:

Digitalarkiv over Gertrude Bells personlige brev og dagbøker

www.gerty.ncl.ac.uk

Presse

The Independent (London)

Sunday Times (London)

The Times (London)

Offisielle publikasjoner

Cmd. 1061 (1920), *Review of the Civil Administration of Mesopotamia from 1914 to the Summer of 1920. Compiled by Miss G. L. Bell, , Command Papers, H. M. Stationery Office, London*

Woodrow Wilson (1918), "Speech on the Fourteen Points," *Congressional Record*, 65th Congress 2nd Session,

Litteratur

Batatu, Hanna (1982), *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton University Press, New Jersey

Bell, Gertrude (1953), *Selected Letters*, Penguin Books, London

Dodge, Toby (2003), *Inventing Iraq: The failure of Nation Building and a History Denied*, Columbia University Press, New York

Jabar, Faleh A. (2003) *The Shi'ite Movement in Iraq*, Saqi, London

- Litvak, Meir (2000), "A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shi'i 'Ulama' of Najaf and Karbala'", i *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 27, nr. 1, s. 69-89
- Litvak, Meir (2001), "Money, Religion, and Politics: The Oudh Bequest in Najaf and Karbala', 1850-1903", i *International Journal of Middle East Studies*, vol. 33, nr. 1, s. 1-21
- Marr, Phoebe (2004), *The Modern History of Iraq*, Westview Press, Colorado
- Nakash, Yitzhak (2003), *The Shi'is of Iraq*, Princeton University Press, New Jersey
- Nasr, Vali (2004), "Regional Implications of Shi'a Revival in Iraq", i *Washington Quarterly*, vol. 27, nr. 3
- Nasr, Vali (2007), *The Shia Revival*, W. W. Northon, New York
- Sachar, Howard M. (1976), *A history of Israel*, Knopf, New York
- Said, Edward (1978), *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, Pantheon Books, New York
- Sluglett, Peter (1976), *Britain in Iraq 1914-1932*, Ithaca Press, Oxford
- Sluglett, Peter og Farouk-Sluglett, Marion (1978), "Some Reflections on the Sunni/Shi'i Question in Iraq", i *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, vol. 5, nr. 2 s. 79-87
- Sluglett, Peter og Farouk-Sluglett, Marion (1983), "The Transformation of Land Tenure and Rural Social Structure in Central and Southern Iraq, c. 1870-1958", i *International Journal of Middle East Studies*, vol. 15, nr. 4, s. 491-505
- Tripp, Charles (2002), *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge
- Amal Vinogradov (1972), "The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics" i *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 2, s. 123-139
- Visser, Reidar (1997), *British policy and intersectarian relations in Iraq, 1914-1926*, NUPI, Oslo
- Visser, Reidar (2005), *Basra, the Failed Gulf State – Separatism and Nationalism in Southern Iraq*, Lit, Münster
- Visser, Reidar (1999), *Islams politiske rolle i en flere-konfesjonell stat: Eksempler fra irakisk politikk*, NUPI, Oslo
- Wilson, Arnold T. (1930), *Loyalties: Mesopotamia 1914-1917*, Oxford University Press, London

Wilson, Arnold T. (1931), *Mesopotamia 1917-1920: A Clash of Loyalties*, Oxford University Press, London

Winstone, Harry V. F. (1978), *Gertrude Bell: A Biography*, Cape Publishing, London